
Публікації

АНТИМОСКОВСЬКИЙ ФРОНТ ПЕТРА АНДРУСІВА: з науково-публіцистичної спадщини видатного мистця

Продовження.
Початок у вип. 6 за 2022 р.

Роман ЯЦІВ
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1509-5367>
доктор історичних наук, професор,
Львівська національна академія мистецтв,
кафедра художнього дерева,
вул. В. Кубійовича, 38, 79011, Львів, Україна,
e-mail: jaciv@ukr.net

**«Щасливий буду,
коли хочай одно пожиточне зерно
зможу докинути на жертвенник
культури Українського Народу».**

З листа Петра Андрусіва
до Митрополита Андрея Шептицького

У другій частині републікації добірки статей з об'ємної науково-публіцистичної спадщини Петра Андрусіва подаються три тексти, що репрезентують уже зрілі погляди автора на різні фактори, що супроводжували динаміку культурно-мистецького поступу українців як в історичному минулому, так і впродовж ХХ століття. Оснащений різнобічними знаннями про світову культурну історію, визначний художник, мистецтвознавець і громадсько-культурний діяч здійснив спробу систематизації побутово-психологічних, соціально-економічних реалій, в яких опинилося світове українство в результаті численних історичних катаклізмів, і всупереч яким реалізувало свій творчий чин. Чимало уваги автор приділяє чиннику ідеології, а також імперським і тоталітарним наративам, що стояли на заваді формування національної української парадигми образотворчого мистецтва. Найбільш конструктивно та науково аргументовано свої думки П. Андрусів виклав у статті «Мистецтво — найміцніша зброя», назва якої стала своєрідним знаменом для ідейно-вмотивованої естетичної творчості в епоху модернізму, а також в роки Другої світової війни та наступних десятиліттях, і підкріплюється практикою мистецтва вже у реаліях російсько-української війни 2014—2023 років.

УКРАЇНСЬКА МИСТЕЦЬКА КУЛЬТУРА (1970)

I.

Обсервуючи теперішній стан життя спільноти в діаспорі, без труду завважимо певні форми економічної стабільності, що позначається як в житті індивідуальних родин, так і в діяльності організованого життя. Іншими словами кажучи, українська спільнота тут досягнула деякого ступня матеріального добробуту, який успішно далі побільшує.

Минувся час постійного задовження т. зв. моргеджами, натомість розгортається акція чималої оцда-

ности як у своїх щадницях, так як і в чужих банках. Після періоду журби за речі щоденної необхідності наступив час, коли люди звертають увагу на предмет певної вигоди, люксусу чи навіть сибаритизму.

Майже всі блага сучасної технічної цивілізації, про які ми досі могли тільки мріяти, стали для нас доступні і з них люди почали щедро користати.

Поскільки на матеріальному полі українська спільнота добилася чималих успіхів, постільки на полі культури, в площині духового самозбереження є видні чималі недостачі, а то й виразна втрата поважних позицій, що їх забирають хвилі чужого довокільного моря.

В багатьох випадках ситуація стає грізна і дає поважні причини до тривожних застанов.

Виразна диспропорція між матеріальним добробутом і великими недостачами в площині культури є у нас видна — майже в кожній ділянці. Не має змоги — хочби побіжно — переглянути цілість того стану в розмірах цієї статті як з браку місця, так теж ще й тому, що хочемо в ній зацікавити читачів одною специфічною ділянкою української культури, яка, між іншими, досі була слабо використана з чималою шкодою для нас під багатьома аспектами. Тією ділянкою є українська мистецька культура. Є це ділянка дуже складна та широка, і вона переплітається майже з усіма ділянками української національної культури.

Як знаємо, мистецтво має різні види і технічні засоби вислову, які дозволили з часом устійнити класифікацію різних його відмін. Не будемо тут призадумуватися над іншими видами мистецтва, бо таке завдання виходить поза межі наших намірень. Нас цікавить образотворче мистецтво в його різних видах, і зокрема на тему цієї ділянки української культури хочемо висловити деякі думки і міркування.

Спершу, ніж перейдемо до окремих питань, які в'яжуться з унапрянням поставленої теми, спробуймо переглянути деякі загальні явища, які формуються в певну закономірність, що часто регулює відносини творчої одиниці до довкілля, як також може визначати долю мистецьких творів.

Роблячи це, ми не маємо наміру вдаватися в аналізу дуже складних процесів — причин поставання мистецького твору, бо це годі вмістити в межі однієї статті. Для орієнтації лише зазначимо, що процеси ці не є статичні, вони міняються рівнобіжно зі змінами

самого життя, разом з його суспільними, психологічними, ідеологічними, економічними та іншими змінами. Уява, ментальність і світосприймання мистця є постійно під впливом цих перемін, що самозрозуміло віддзеркалюється в його творчості. Приклад: інше було світосприймання примітивного, печерного мистця з перед десятиох тисяч років, який малював на стінах печер Альтаміри, чи на скелях пустині Африки, ще інше у того мистця, що на наказ своїх володарів різьбив монументи фараонів в старому Єгипті, чи крилаті бики в Асирії, а ще іншими очима сприймав світ мистець старинної Єллади, Риму, Візантії чи італійського ренесансу.

Ці зміни є незвичайно складні і вони є джерелом великої сучасної аналітичної літератури про мистецтво в різних мовах. Сьогоднішня цивілізація створює виїмково складні творчі обставини для мистців.

Український мистець в діяспорі є виставлений на пресію згаданих обставин, до яких доходять ще додаткові еміграційні умовини. Ці умовини заставляють його пристосуватися до нового довкілля, до нової атмосфери, але це має вплив лише на його зовнішнє, буденне життя і мало впливає на його внутрішнє, духове унапрявлення. Це, зокрема, відноситься до мистців старшого покоління, які виростили і дозрівали у відмінній духовій атмосфері і прийшли на еміграцію здебільше з чисто окресленим світоглядом і мистецьким досвідом. Крім того — чимале число мистців молодшого покоління, яке здобувало мистецьку освіту уже на еміграції, свідомо гравітує до української духовости, вміючи протиставитись чужим духовим впливам, роблячи розсудливий вибір таких елементів, які з користю можна засвоїти, а відкидаючи усе те, що приносить негативні наслідки.

Розслід усіх цих процесів, які проходять в українській мистецькій спільноті не еміграції, напевно може дати незвичайно цінний матеріал, якщо цією ділянкою ближче поцікавляться наші кваліфіковані мистецтвознавці і філософи мистецтва. Без сумніву — це дуже велике, досі майже не просліджене поле нашої культури. Ми хочемо звернути увагу на більше популярну і загально доступну ділянку мистецького руху в нашій діяспорі.

Гляньмо уважно по т. зв. українському мистецькому ринку на чужині. Здається, що усе образотворче життя розгортається гарно, про що деколи зо-

всім серйозно говорять поважні громадяни. Є помітне деяке темпо руху, час до часу в пресі читаємо про групові та індивідуальні виставки, а звітності з них часто приносять відрадні вістки, що велика частина української спільноти серйозно цікавиться цими виставками. До позитивів треба зарахувати ще й таке явище, що деякі мистці, здобувши чималу популярність, продають свої твори до приватних збірок, а кількість українських колекціонерів помітно зростає.

В різних теренах існують зорганізовані групи мистців, які проявляються меншою чи більшою діяльністю. Крім того, є ціла низка індивідуальних мистців, які з великою зарадністю влаштовують виставки не лише на терені нашого — т. зв. «гетта», але також здобувають чималі успіхи в американському, чи в європейському доквілі.

Мистецькими виставками, їх популяризацією, журбою за них займаються — головно — самі мистці. Мистець є не тільки творцем своїх експонатів; він також мусить бути зарадним «менеджером» своїх виставок, який дбає за добру рекляму виставлених творів, а також зуміє зробити калькуляцію видатків і прибутків так, щоб не «прогоріти» після закінчення виставки. До свого рода поступу треба зарахувати таке явище, як приватні галерії українського мистецтва, які в останніх роках починають виростати в різних містах Америки і Канади. Крім того, деякі українські організації взялися за влаштовування мистецьких виставок, виходячи з міркувань суто економічних. Для них — виставка є радше доходовою імпрезою а рівень виставлених творів і популяризація мистецтва як такого, не завжди стає головною журбою організаторів. Чимало творів українських мистців з України передістається різними дорогами на терен заморських поселень українців, додаючи тому рухові додаткове забарвлення, на чому заробляє не тільки комуністичний режим, але також т. зв. посередники, чи пак — представники, що самі є політичними емігрантами.

Так можна би наводити прикладів чимало, і вони можуть послужити доказом для тих, хто хотів би переконувати себе і решту читачів, що з українським мистецьким рухом є у нас все гаразд та нема потреби тими справами турбуватися. Коли цей стан розглядати як тимчасову кон'юнктуру для декого з тих мистців, які — ривалізуючи між собою за популяр-

ність, стараються опанувати цей — за дозволом — мистецький ярмарок, тоді справи можуть видаватися справді безтурботними, а навіть дуже погідними. Воно добре є, коли люди купують праці мистців, піддержуючи їх не тільки матеріально, але дають їм також моральну підтримку для дальшої їх творчості. Воно також добре є, коли чимале число громадян хоче тими творами декорувати свої хати і передавати зразки української мистецької творчості своїм дітям чи внукам.

Це позитивне наставлення частини громади, що активно почала цікавитися українським образотворчим рухом, можна розглядати і розцінювати в декількох аспектах: в обставинах релятивного матеріального забезпечення в цій громаді будиться інстинктовий психологічний нахил до шукання за такими елементами в українському мистецтві, які хоч частинно приносили б полегшу за рідним духовим підсонням утраченої батьківщини. Під верствою буденних клопотів, в обставинах модерного життя, в безлічі занять і турбот особистого і громадського характеру — в душі кожного свідомого українського громадянина на чужині живе ідеалізм любови до всього, що рідне, який закорінився там віковими атавізмами. Образотворче мистецтво дає частинну відповідь на його тугу за духом рідної землі.

Селекційна скаля того громадянина недалеко сягає в т. зв. мистецькі критерії, бо його вибагливість на мистецькі явища не мала змоги оформитися в обставинах того життя, яке його загнало з рідної землі за океан. Бурхлива дійсність там на рідних землях, де проходила його вчасна молодість, чи дитинство, пізніші воєнні і таборові обставини та десятки років еміграційного виборювання собі якоїсь життєвої стабільності — усе це не сприяло роздумам над явищами культури, а мистецтва зокрема. Іншою причиною цього занедбання була у нас відсутність систематичної критики на образотворчі явища як в світі, так і в своєму доквілі, недостача хочби скромної, але дбайливо підготовленої літератури про минулі і сучасні надбання українського мистецтва. Знову ж те, що появлялося у висліді великих, часто розпучливих, зусиль жертвенних одиниць, було випадковою краплею в морі і було мало доступне навіть для зацікавлених мистців. Контакт з оригінальними творами мистецтва, чи хоч би з можливими їх репродукціями, для більшості нашої інтелігенції був немож-

лиий. В передвоєнній Галичині — лише у Львові можна було побачити сяк-так регулярно влаштовувані виставки. Дуже рідко заблудила якась припадкова виставка образів до Станиславова, чи до Народного Дому в Коломиї. Майже завжди фреквенція відвідувачів була менше, ніж скромна. Виставками цікавилися самі мистці, двох-трьох мистецтвознавців, що заступали критику, та мала горстка любителів. Подавляюча кількість української інтелігенції, розкинена по провінційних місцевостях Галичини, Холмщини, Полісся і Волині, майже суцільно була ізольована від явищ української образотворчої культури.

Це велике занедбання в ділянці мистецької культури у нас дуже ясно і з властивою йому глибиною розумів покійний Слуга Божий Митр. Андрей Шептицький і по батьківськи цим станом журився. Щедрим стипендіями допомагав молодим, талановитим студентам, висилаючи їх на науку до Академії Мистецтв в різних столицях Європи; уфундував і з власної каси удержував український Національний Музей у Львові, який під проводом проф. Іларіона Свенціцького скоро став поважним осередком українського мистецтва; за стараннями проф. Богдана Лепкого спровадив з-під Кракова до Львова талановитого мистця Олексу Новаківського, допомагаючи йому розбудувати майстерні і навчальну мистецьку школу для молоді в закупленому на ту ціль будинку, який називали бовшою палатою Стики.

Ця животворча опіка Великого Митрополита розбудила нові вібрування в мистецькому русі цілої західної частини українських земель. З пожвавлення культурно-мистецького життя — зокрема в Галичині — спричинилася також поява цілої низки талановитих, з високою професійною освітою мистців та діячів культури.

Пригадаймо лише такі яскравіші імена, як один з перших організаторів мистецького руху в Галичині — Іван Труш, уже згадуваний Олекса Новаківський, Василь Крижанівський, після визвольної війни появляються — Петро Холодний (батько), Павло Ковжун — графік, критик і організатор, Микола Бутович — графік і маляр, Михайло Осінчук — маляр-візантиніст, Олена Кульчицька — графік і малярка, Іван Іванець — маляр, Ярослава Музикова — графік, Андрій Коверко — різьбар, Сергій Литвиненко — різьбар, публіцист і мистецтвознавець та журналіст — Микола Голубець — та інші.

В Парижі появляються Олекса Грищенко, і там же на заході гомоніло ім'я феноменального Олександра Архипенка; в тому ж Парижі, в Празі, в Кракові та у Варшаві постають і діють нові молодечі мистецькі згурпування, де виплекуються нові таланти з новими задумами та світосприйманням. І так — в Парижі виростили нові імена, які згодом вийшли на обрій українського мистецтва: Микола Глуценко, Василь Перебийніс, Микола Кричевський, Михайло Андрієнко-Нечитайло, Северин Борачок та інші.

В Празі зріли таланти Галини Мазепи, Василя Касіяна, Петра Омельченка, Софії Зарицької і Віктора Цимбала, який, здобувши першу нагороду в державному конкурсі на портрет чеського діяча Франтішка Паляцкокого, виходить на творчу сцену, як зрілий, молодий мистець, який здивував культурні круги Чехословаччини.

У Варшаві формувалися в Академії: Петро Холодний (син), який згодом став там же професором асистентом, Володимир Побулавець — різьбар, В'ячеслав Васьківський, Олекса Шатківський, Ніл Хасевич — усі вони разом з іншими — об'єднувалися в українському гуртку «Спокій». Ніл Хасевич, волиняк, подібно, як Цимбал — своїм талантом викликав здивування в мистецьких кругах Польщі, коли в половині тридцятих років перед війною здобув нагороду на міжнародній виставці екслібрів у Варшаві. Там — тоді ще студент Академії Хасевич перевершив таких найкращих польських графіків, як: Цибіс, Кулісвіч, Сопочько, Бартоломейчик та славний в цілій державі Станіслав Остоя-Хростовскі. Інші нагороди дістали мистці із західних держав.

Там же, у Варшаві, — коротше чи довше, студіювали — Яків Гніздовський, Володимир Баляс, В. Манастирський — та інші. Зі школи Новаківського у Львові вийшли і в різних осередках доповняли свою мистецьку освіту: Святослав Гординський, Михайло Мороз, Едвард Козак, Степан Луцик та інші талановиті адепти мистецтва.

Ступнево український мистецький рух на Заході міцніє, формується у виразно обрисовану течію нових ідей, які з черги починають зрізничковувати барви і площі досі сірого естетичного світогляду в тих колах української громади, які стояли ближче до культурно-творчих джерел. В нашу провінційну галицьку атмосферу, що в ній донедавна естетично мистецькі орієнтації кружляли в орбіті невибагливо-

го романтизму репрезентованого поштівками Ждахи, почали продиратися подуви нових ідей, нового естетизму, відчинилося мале вікно з видом на європейську мистецьку культуру.

Перший зудар з тими течіями викликає здивування, конфузію, часами згіршення, часами обурення, а найчастіше мовчазне застереження. Як каже Гозе Ортега і Гасет — людина не любить бути конфронтована з незрозумілим для неї у мистецтві, уважаючи це за інвазію в сферу її гідності. Темпо того розвитку було далеко більше, ніж спроможність зрозуміти його істоту навіть тою дуже малою інтелектуальною верхівкою української інтелігенції, на яку орієнтувалася ціла громада. Аксиоми чистого мистецтва і проблеми в ньому, що лежать поза оповідальним сенсом предметовості і коріняться в царині відчужень, які з черги спираються на логіці мислевих процесів над властивостями творива та на послідовності композиційних елементів образу, не могли бути зрозумілими для цієї нашої галицької верхівки. Мова нових українських мистців, що на неї складалася такі засоби вислову в творчій практиці, як і в словних деклараціях, які ще були предметом полеміки в світі, не доходила до свідомості українців. Український інтелігент, навіть в своїх верхах, не був до тих змін приготований. Йому досі ніхто не вияснив засад цієї нової мистецької «таблички множення», але одночасно ставилось до нього вимогу, щоб він розв'язував завдання з вищого курсу цієї мистецької алгебри, з багатьма невідомими.

Внаслідок того — головний терен українського мистецького руху в Європі і в Галичині впродовж десятиліття перед Другою світовою війною — мусів опинитися в свого рода відосібленні від масиву українського населення. Сенс нових ідей в мистецтві розуміли лише мистці — і то не усі, які також між собою ділилися на групи, що себе взаємно поборювали, намагаючися доказати слушність своєї віри у вибраних божків з мистецького парнасу. До деякої міри розуміли цей рух мистецтвознавці та критики, серед яких — одначе — бували і такі, що за порівнянням вимудрованих фраз і десь зачитаних термінів повних незрозумілої магії, ховали свою масковану ігноранцію.

Громада складалася зі жменьки тих, що дещо знали про мистецтво, з більшої групи снобів, що зручно вдавали, що щось розуміють, та з великої маси зага-

лу в усіх верствах, яка нічого не розуміла ані з того, що випадково бачила на виставках, ані тим паче з того, що писалося в пресі чи в журналах.

Свідоміші з мистців цей стан бачили, розуміли і не зражувалися тимчасовими невдачами. Вони були свідомі, що між мистецьким рухом і громадою треба тривкіших мостів, вияснювати і популяризувати явища та здобувати — по змозі — більше число основно зорієнтованих громадян, які зрозуміли б вагу мистецьких течій в світі, а тим самим належно могли б оцінити зусилля і досягнення своїх — українських мистців. Вони розуміли також, що цей процес виховання громади є повільний і що тому, не могла вистарчатися сама акція організування вистави. З натури речі виставка має обмежений — зьлокалізований засяг діяння та часто кошти такої виставки, разом з вкладом великої праці, не оплачувалися ані економічно ані дидактичними результатами.

Друковане слово з репродукціями мистецьких творів — видавалося більше доцільним і практичнішим засобом популяризації. Почали появлятися поглядові статті, рецензії, критичні огляди і монографії. Рухлива Асоціація Незалежних Мистців (АНУМ), яку створено на початку тридцятих років, почала видавати у Львові журнал «Мистецтво». Мотором того руху були: Павло Ковжун, Микола Голубець, а співпрацювали Ярослава Музика, Михайло Осінчук, Микола Бутович, Святослав Гординський — та інші.

Коли зважити те, що українці в польській державі були виставлені на великі економічні і політичні труднощі та були предметом постійних поліційних шикан і переслідувань, включно з горезвісною паціфікацією, а всілякий прояв культурного руху зустрічався з ворожнечою державної влади тощо, треба з признанням оцінити діяльність АНУМ-а, яка добила-ся чималих досягнень.

Рух цей був значно підсилюваний педагогічно-виховною і загально дидактичною діяльністю українського культурного осередку в Чехії, зокрема Празькою Студією Пластичного Мистецтва. Не без впливу були відносини з українськими мистцями з підсоветської України, де тоді заіснувала коротко тривала відлига відносин в так зв. українізації. Дехто з мистців, заманений тою відлигою. згодом поїхав в Україну (Михайло Бойчук, Микола Глуценко, Василь Касіян — та інші). У цей час ішов

обмін літературою, та навіть доходило до спільних виставок.

Український мистецький гурток «Спокій» у Варшаві зорганізований переважно зі студіюючої молоді, при усіх своїх скромних можливостях, залишив по собі тривкіші друковані сліди зі своєї діяльності в постаті ілюстрованих каталогів і двох окремих публікацій — «Дереворити» і «Екслібрис» Ніла Хасевича. Оба видання — майже зразу стали бібліофільською рідкістю.

Паризька група, зложена з виїмково здібних мистців, не залишила по собі яких будь слідів своєї організованої діяльності. Згодом вона розсипалася, мистці розійшлися — кожний в свою сторону, до нас не дійшли якісь записки з їх сходин, ні каталоги спільних виставок, дослівно — ніщо. Усе, що збереглося, це спільна фотознімка тої групи, яку опублікував в своєму п'ятому мислі за рік 1966 журнал «Нотатки з Мистецтва». Для кращого утривалення варто тут перелічити їх в такому порядку, як вони до тої фотографії сиділи: Олександр Третяків, Северин Борачок, Михайло Андрієнко, К. Редько, Микола Глущенко, Василь Ємець, Василь Хмелюк, Олександр Лагутенко, Микола Кричевський, Володимир Савченко-Більський, Роман Турин, Василь Перебийніс. Світліну зроблено в 1930 р. в Парижі. В тому часі перебував там також Петро Омельченко зі своєю дружиною Софією Зарицькою-Омельченко.

Немає змоги згадати усіх, навіть важніші — імена мистців, які були рушієм цього українського мистецького руху. Подибуємо їх в різних центрах Європи. Мистці дозрівали, усамостійнювалися, змагалися зі жахливими життєвими злиднями, виборювали собі власне мистецьке ім'я, здобували признання, нагороди і пошану у чужих, мало, або цілком незаметні своїм власним суспільством. Короткотривала видавничая акція АНУМ а (видано всього шість чисел «Мистецтва») не могла огорнути цього руху. Поза льокальним ефектом, який головню відносився до самого Львова, масив української інтелігенції далі був ізольований від того руху і цієї прірви не було чим заповнити. Слабий, або майже ніякий наслідок в тій ситуації принесли нерегулярно поміщувані огляди, критики і рецензії в так зв. періодичній пресі із щоденником «Діло» у проводі.

Стиль цих статей, їх мова, нанизана термінами, яких пересічний інтелігент у вісімдесять відсотках

не розумів, спричиняється до того, що шпальти про мистецтво читач уважав за порожнє місце в газеті та ніколи їх не читав.

* * *

На переломі тридцятих і сорокових років світом потрясла громовиця Другої світової війни. Розвал Польщі, німецька окупація, заворотнє темпо докорінних змін — усе це несло для українців і надію і тривогу.

Окупація Галичини советською армією — видавалося — перекреслила якісь надії на якісь основні зміни на наших західних землях і на цілій Україні. Поки-що німці господарили на зайнятих ними теренах, а большевики — на своєму боці.

Живчик українського культурного життя жеврів на еміграції — головню в Кракові. Подобиць тих подій не має потреби тут списувати, про них основню уже писали поважні автори.

В червні 1941 року сталося те, нащо з великою надією чекали українці. Німці повною силою своєї тяжко озброєної армії летунства і панцерних з'єднань вдарили по цілому східньому комуністичному кордоні і швидко, як залізна лявіна, посувалися на терени України. Галичиною потрясли нечувані емоції... додому поверталися люди в Криниці, з Кракова та з інших західних місцевостей. При відкритих німецькою владою тюрмах в цілій Галичині — трагічним криком несло до неба ридання над тисячами трупів помордованих українців червоними варварами.

Але поруч трагедій, розчарувань і болючої воєнної дійсности родилися надії на щось краще, чого сподівалися люди в тому якомусь «завтра». Кожна вістка про окупацію нового шматка України німецькою армією гальванізувала велике порушення і радість серед українців. Цеж-бо перший раз в історії комунізму армія іншої західної держави звільняла Україну від большевицького режиму.

Після перших потрясень, з яких вражіння почали поволі осідати, як вибухом збита в гору хмара куряви, галичани почали привикати до нової дійсности. У Львові та дійсність позначалася новими, досі незаними буднями. Після відпливу червоного моря комуністичної окупації між галичанами свідомо залишилося багато визначних українських творців культури знад Дніпра, які тут були опинилися з різних причин. Були це науковці, письменники, музики, актори і чимале число талановитих мистців-образотворців.

Вони не захотіли повертатися назад до підрежимної неволі та залишилися, щоб дальшу долю і недолю ділити з братами галичанами.

Тут також не будемо вдаватися в подрібну розповідь про суспільно-культурне життя самого Львова, бо воно тоді стало дуже багатогранне і давало багато нагод для його розгортання, як також несло зі собою часті великі розчарування — включно з болючими трагедіями, які спричиняла нова, тепер німецька окупація, тобто арешти і розстріли.

Поляки, як побитий військовий противник німців, були особливо ограничені майже в усіх ділянках життя. Багато культурних, суспільних і навчальних установ унерухомлено. Замкнено гімназії та університети, було недозволено на відкриття театрів, опер та музеїв і т. д. Українці, які були особливо упосліджені і переслідувані поляками перед війною, в деяких випадках цим обмеженням не підлягали.

В Галичині, а зокрема у Львові, відкрито чимало українських шкіл, дозволено навіть на урухомлення деяких факультетів Львівського Університету з українськими викладачами; будинок Львівської Опери з цілим обладнанням віддано українським мистцям сцени, де закипіла велика творча праця, відкрито Театр Малих Форм тощо.

Життя образотворчого мистецтва у Львові набрало таких особливих розмірів, темпа і енергії, що воно вимагає окремої уваги й обговорення. У Львові та в тому засягу, куди він міг променіти, знайшлося по-важне число українських мистців. Присутність багатьох добре відомих імен між цими мистцями з великої України, які долучилися тепер до того гурту, творила серйозну, потенційну силу з великим капіталом усестороннього вміння і досвіду.

З динамічною енергією усі взялися до організованого життя. Закипіла праця в свіжо заснованій українській Спілці образотворчих мистців, до якої увійшло понад сто майстрів пензля і долота різних величин і темпераментів. Наступила атмосфера якогось піднесення, оптимізму, якогось патріотичного оживлення. Був то час великих сподівань, а мрії про сподівані можливості у більшості українців ступнево перетворювалися в якусь певність, що визволення України та вимріяна незалежність, чи хочби автономія, є справою лише місяців, може року, ну — півтора, але — ясно — воскресне «рано» є вже близькедесь — завтра...

Виставки Спілки, на яких перед здивованими очима глядачів виростили нові твори, нових у Львові мистців, яких Галичина досі зблизька не бачила, сколихнули цілим населенням великою, якоюсь святковою новиною. На виставках тих головним елементом була добре мальована і з розмахом різьблена, реалістична, чітко трактована тематика — українська тематика. Такі імена мистців як Киянченко, Курочка-Армашевський, Олекса Булавицький, Грузбенко, Микола Азовський, Михайло Дмитренко та інші, поруч відомого корифея українського мистецтва Василя Г. Кричевського, виростили до розмірів майже національних героїв. Микола Мухин зі своїми талановитими козацько-степовими мотивами в різьбі здобув легендарну славу за першим виступом.

Під впливом настроїв і згаданих сподівань, як також тому, що хвилеві кон'юнктурні обставини створювали непогані матеріяльні ситуації для деякого із зарадніших громадян, українські виставки були розкуповувані, що з черги творило добру організаційну і творчу погоду для мистців. В тих же мистців витворювалося почуття певности себе, почуття певности своїх творчих сил і здавалося, що тому ростові ніщо не встоїться...

Воєнна химера завершила випадками у відворотному напрямку і серед тих настроїв та почувань ми пішли на еміграцію.

В цьому місці варто зачитувати деякі слова з промови Едварда Козака під час першого конгресу об'єднаних мистців у Берхтесгадені 12 липня 1947 року, в якій він аналізує цю самопевність українських мистців, з якою вони опинилися на еміграції. «Живемо в ілюзії, що покищо немає тільки нагоди, так би сказати, ари, де б ми свої творчі досягнення могли Європі показати, і тут насувається питання: що надхнуло образотворчих мистців цим великим оптимізмом, що дало нам оту певність себе? На це питання знаходжу відповідь: цю творчу самопевність дали нам останні роки нашої творчої праці на Рідній Землі, останні виставки у Львові».

«У цей недовгий час ми створили величезний мистецький капітал, цим капіталом живемо до нині і на ньому виріс оцеї наш оптимізм. Ми просто не здаємо собі справи, не хочемо думати про те, що від цих часів нашого мистецького зросту відділяють нас і простір, і час, і нові обставини. Тому дозвольте по досвіді трьох років нашого перебування на чужині,

а по двох роках нашого згуртованого життя у таборах проти цього нашого, подекуди і мого власного, оптимізму протиставити деякий песимізм». З черги доповідач прикладами доказує брак якоїсь будь-ідеологічної школи в нашому мистецькому руху, а деякі явища в ньому виводяться з давно відгулих в Європі напрямків (Новаківський і його школа).

«Звідки тоді ота самопевність, що ми зможемо принести і показати Європі якесь нове своєрідне мистецтво?».

Здогадно ця промова Едварда Козака стала символічною межею важливого етапу розвитку українського мистецтва в західних землях України, а який вміщувався між двома світовими війнами.

II.

Слідкуючи за українським мистецьким рухом того періоду, в заключенні дійдемо до вельми похвальних для нього висновків. Це буде відноситися як до чималого зусилля, яке зробили мистці, так і до розмірів самого руху, а також і до тривких і вагітних у вартість надбань для української мистецької культури. Однак усе це буде відноситися — так сказати б — тільки до однієї похвальної сторони медалі. Друга сторона цієї медалі має дуже великі недостачі і біля них не можна проходити без справжньої журби, та ясного, критичного, хоч як прикрого погляду на них. Мова тут про зусилля нашої інтелігенції — хочби у її провідних верхах — щоб здобутки українського мистецтва в усіх його періодах — аж до сьогодні спожиткувати, дати їм змогу сповняти цю духово-формуючу функцію в суспільстві, до якого вона повинна належати і для якого вона була творена.

На жаль — тут зустрічаємося з великою кількістю негативів та зі справжнім духовим марнотравамством, яке у наслідках мститься на нас самих, створюючи нічим неоправдане духове ослаблення, культурну порожнечу та стає причиновою підставою до дальших наших політичних катаклізмів.

Ми можемо з успіхом обороняти себе, що історичні обставини у нас так склалися, що великий загал української інтелігенції не мав змоги сприймати мистецькі явища в такому ступні, як це діялося у поляків, москалів, німців, італійців, французів і англосаксів. На перешкоді стояло декілька важливих причин:

1. Цілий цей сучасний мистецький рух проходив в релятивно короткому часі в часі двох десятиліть літ

між двома світовими війнами. Це був вистарчальний відтинок часу для того феноменального вибуху нової творчої енергії в нашому мистецтві, але на тривкіше діяння цього мистецтва на ментальність і психічне засвоєння його українською інтелігенцією, цей час був надто короткий.

2. Сучасна українська інтелігенція в своїй головній масі виводить свій духовий родовід із селянського середовища і буйний, багатий, від віків плеканий український фольклор тяжить на її душі та достатньо заспокоює її естетичні потреби. Сублімоване мистецтво переважно тоді знаходить відгук в психіці українського інтелігента, коли воно в якійсь мірі є духовою паралелею до того фольклору.

3. Брак ширшої дидактично-виховної програми, в якій містились би усесторонньо розроблені методи поширювання підставових відомостей про українське мистецтво при допомозі відповідно достосованої літератури, викладів та практичних обговорювань мистецьких творів, при допомозі популяризування репродукцій мистецьких творів в посібниках, в журналах, в періодичній пресі тощо.

4. Великі політичні труднощі та економічні недостачі, в яких українське населення жило під окупацією Польщі, спричиняло те, що глибше зацікавлення явищами мистецької творчості не могло розгортатися. З уваги на брутальну дійсність мистецтво ставало недосяжним люксом, на який у нас могли здобутися лише дуже рідкі дома — так званої суспільної верхівки.

5. Ось тому селекційна скаля українського інтелігента в діаспорі не може далеко сягнути в т. зв. мистецькі критерії. Його запас відомостей і зрозуміння істоти мистецьких явищ за останні сорок років нічого не змінився. Коли ж ми бачили дещо більше зацікавлення мистецькими творами, то за малими виїмками у більшості випадків воно відносилось радше до тематично-оповідальної сторони творів ніж до їх суто мистецьких вальорів.

Фольклор — з його побутовим багатством і образовістю в переказах, в думках, в колядках та у веснянках — був і дальше є головною призмою, якою український глядач дивиться на кожне мистецьке явище і при допомозі якої він кожний твір остаточно оцінює. Усе інше, що в кругозорі тої призми не вміщується, майже ніколи не зможе дійти до його зрозуміння.

Маючи вище сказане на увазі, ми краще зможемо зрозуміти сенс феномену, який зайшов був у Львові після створення Української Спілки Образотворчих Мистців, а який тривав в тягу трьох років — аж до великого ісходу на еміграцію. На появу цього феномену зложилися такі обставини, а) зустріч більшого числа талановитих мистців з різних земель України, з яких майже усі були в сипі віку і творчої енергії, що витворювало наснаження сили високого вольтажу; б) зміни на українських землях, які окупувала німецька армія, гальванізували велике духове піднесення та емоційне порушення в цілому українському населенню; в) мистці з великої України відважно та з широким трактуванням впровадили реалістичний елемент в розв'язуванні творів, наголошуючи побудову та історичну тематику, і ставляючи перед глядачем полотна мальовані з великою технічною вправою та з чималим досвідом.

В тій особливій атмосфері усі ці виставки галичани вітали як якесь небачене об'явлення, головню називаючи мистців геніями, а їх творчість вважали епохальними архитворами. Що другий мистець вважався за національного героя. Серед них різьби Миколи Мухина викликали чимале заінтересування. Біля тих виставок витворювався шум заінтересування такого розміру, якого досі Львів не пам'ятав. Не вміщується у наших міркуваннях критична аналіза цього творчого процесу, який проявлявся тоді — в тій, не дуже нормальній, атмосфері. Може не завжди ентузіазм, з яким сприймалося деякі твори, покривався б з їх професійною критичною оцінкою. Нас більше цікавить справа іншого порядку: чи згадані виставки допомогли в якійсь мірі українському інтелігентові зрозуміти суть мистецьких питань та чи він завдяки цим питанням зміг усвідомити собі — хочби елементарно зі значення мистецької культури для життя народу. Перспективи майже тридцятьох років часу, яка нас ділить від цих випадків, переконає нас, що вплив того зриву на ментальність українського інтелігента був мінімальний, майже ніякий.

Не мистецька істота вартости твору викликала ентузіазм у глядачів, а радше його ілюстраційний зміст, що доповняв своїм оповідальним сенсом фолкльорну уяву про дівчат в народніх строях з вишивками, про широкошараварний народ чумаків з волами, про відважних, чубатих запорожців, про лицарів з рапсодії «Слово о Полку»...

Мистецтво в своїому основному сенсі далі не знаходить у нас належного розуміння. Ще багато різних ізоляторів відділює нашу духовість від його безпосереднього промінювання на неї. Вислів «українське мистецтво» у нас далі асоціюється не так уже з народнім мистецтвом, як радше з його підмінкою, яку виробляють комуністичні артели на експорт і якою заставлено полиці майже усіх наших крамниць в діаспорі, та чимало цієї підтримки продукують також тут різні підприємства і технічно вишколені одиниці, які іноді своє вміння демонструють на «міжнародніх фестивалях»... Там продукуються «гуцульські» писанки, дерев'яні касети, тарілки, навіть рямці до образів — з різьбленням, з набиванням «пацьорками» тощо; так постає «трипільська», «гуцульська» та інша — «українська» кераміка, нашійники, бранслети, вишивані скатерті, суконки, блюзки, подушки, ліжники, килими, ціле хатнє устаткування тощо.

Усе це було б нешкідливе, коли б воно не заслонило ясний і тверезий погляд на справжні вартости культури українського народу; коли б ця підмінка «ерзац» не була майже єдиним засобом виховання цілих поколінь української молоді, яка згодом стає дорослим суспільством, що у своїй великій більшості залишається сліпим і глухим на явища вікової культури власного народу.

Авторові цих рядків, як і багатьом іншим з українських мистців, довелося жити на чужині — від вчасного дитинства аж до закінчення студій і довшої педагогічної праці в шкільництві. Тож не буде великою трудністю порівняти це, що знає про свою культуру, а особливо про мистецтво, музику, літературу і т. д. пересічний польський, російський, німецький чи французький інтелігент з тим, що знає з тої ділянки своєї культури пересічний український інтелігент. Порівняння це викличе пригноблюючий песимізм.

Це основний брак розуміння для вартостей явищ з українського мистецтва не лише в ширших колах української спільноти в діаспорі, але також майже цілковита дотогочасна байдужість до них в сферах наших суспільних і політичних проводів, уже принесла і напевно зможе принести дальші серйозні, нищівні наслідки для духової структури тої спільноти.

Цей стан спричиняє сумний куріоз, якого — мабуть — ніде інде не можна зустрінути. Маючи великий скарб однієї з найстарших культур Європи,

в якій подибуємо стільки ближчих шедеврів мистецтва, та маючи поважний капітал свого новітнього мистецтва, а серед мистців чимало талановитих імен, ми — як збірнота — просто не знаємо, що з тим набутком робити. Лежить цей скарб без ужитку біля нас, розкрадають його віками наші вороги, присвоюють його собі, часто вживають сили тих шедеврів в боротьбі проти нас, а ми, зачаровані гопаком і коломийкою, тупцюємо без глузду навколо нашої спотвореної фолкльорної підмінки.

Отже — в образотворчому житті у нас не є все в порядку! А що дехто купує картини, щоб удекорувати стіни хат, тому тільки, що це економічна кон'юнктура спричинила, ще не значить, що усі проблеми українського мистецтва успішно розв'язуються.

Таке заспокоювання себе є хованням голови під подушку. Хто розуміє справи і вміє глянути тверезим поглядом на ситуацію, побачить дуже тривожну картину. Поруч багатьох інших складників нашої духової культури як — в першу чергу — Церква з її віковими традиціями обряду і моральної сили, а далі — література, наука, суспільні і молодечовиховні організації, ідеологічні осередки, видавництва, господарчо-суспільні інституції, мистецтво є одним з важливіших елементів нашої духової культури. Але одночасно це є ділянка української культури, яку українці в діаспорі найбільше занедбали.

Наше двадцятьлітнє перебування в світі нічого нас в тій ділянці не навчило. Зацікавлені своїми внутрішніми спорами, груповими міжусобицями, ми є неспроможні бачити речі, що навколо нас діються з культурно-мистецьким рухом.

Ось для прикладу — у філадельфійському Сивік Сентер — цілий круглий рік відбуваються покази мистецьких досягнень різних народів, де кожний з них намагається показати усе найкраще з мистецтва, бо воно є візитною карткою духового престижу і політичної мудрости даного народу і країни.

Відкриття цих виставок — це парадна «галя» з участю державних достойників, членів дипломатичного корпусу інших народів, яких вітає генеральний консуль чи амбасадор країни, яка організує виставку. В цих маніфестаціях мистецької культури стараються бути приявні представники усіх народів світу, незалежно від їх ідеологічних, расових чи географічних різниць. Можна було бачити виставки мистецтва Советського Союзу, Німеччини,

Еспанії, Югославії, Польщі, Індії, Японії, Ізраєля, Африканських країн, південно американських держав і т. д.

Недавно у Філадельфійському Музею влаштовано велику виставку творів Вінцента Ван Гога. Виставку спонзорував уряд Голяндії. Для піднесення поваги події та для більшої атракції спроваджено братанича покійного мистця — який — помімо старшого віку, не пожалів труду далекої дороги, щоб тільки піднести престиж рідної культури.

Виставку відкрив голяндський консуль в приявності державних достойників Голяндії й ЗСА та при значному числі визначних культурних діячів цілого світу і репортерів.

Подібних подій є багато, включно з так званими світовими виставками, яких ми були свідками в минулих роках в Нью Йорку, в Монреалі (ЕКСПО), а в минулих роках в Японії. Ці виставки є справжнім конкурсом культурних, технічних господарчих, перш усього — мистецьких досягнень народів світу. Справами мистецтва цікавляться уряди кожної держави, а за ними — чільні громадяни народу. Галерії мистецтва є предметом уваги провідної верстви народу, їх побільшується коштовними шедеврами, бо це є реальний вклад, яким збагачується престиж народу і його держави.

Ми в іншому місці згадували вже, що Національна Галерія Мистецтв у Вашингтоні в лютому 1967 р. закупила від держави Люксембург в Європі портрет дами пензля Леонардо да Вінчі за ціну п'ять мільйонів доларів. Цей портрет сенсори Джіневри де Бенчі має величину 15, 1/8 інча через 14, 1/2 інча. В минулих місяцях цього року та ж галерія купила великий образ (портрет батька) пензля Поля Сезана і ціна мусіла бути поважна, бо директор галерії відмовився її висоту оприлюднити.

Це діється постійно і події ці є незвичайно повчачі і для нас, українців. На жаль — ми, як збірнота — як ця частина, яка себе називає старою еміграцією, і яка часто для повчання ставить приклади американського способу життя, так ця — більше патріотична і поступова частина так зв нова еміграція — тих прикладів в подіях не бачимо і нічого з них ми не навчилися.

Стає боляче прикро і страшно, коли з того довкілля в світі переносимо погляд на нашу мистецьку дійсність тут в діаспорі.

Українські мистці не вимагають того чого спільнота їм не може дати. Не вимагають великої «помпи» з консульрними і дипломатичними представниками при відкритті їх вистав, не вимагають організування участі в міжнародних мистецьких фестивалях, бо на це наші емігрантські обставини нам не дозволяють. Однак мистці сподіються трохи серйознішої уваги до їх праці, яка ота увага лежить в межах звичайної доброї волі і — так званого — здорового розсудку.

Якщо ми мали чим пояснювати нашу неувагу до мистецтва там — на рідних землях — під чужою окупацією — то чимже оправдаємо ту ж саму неувагу тут, де нам ніхто не ставить перешкод ані заборон? Чим же пояснити те, що впродовж двадцяти років організованого життя Об'єднання Мистців Українців в Америці на відкриттях різних виставок в Нью Йорку — мистці ніколи не бачили жодного провідника котроїсь з наших чільних громадських, політичних, господарчих чи наукових установ, який своєю присутністю, чи теплим словом заохотив би мистців до їх дальших нелегких творчих зусиль?

Чому не бачилося нікого з них хоч би на посмертних виставках, якими вшановувано пам'ять таких визначних мистців, як корифей української культури Василь Г. Кричевський, заслужений мистець-іконописець Михайло Осінчук, Віктор Цимбал, Борис Крюків — та інші?

Чи ж президенти, предсідники і голови наших установ і організацій є більше недоступні і більше зайняті важними справами, ніж президенти, міністри і амбасадори Америки й інших країн світа, які поруч безлічі політичних клопотів — вміють знайти час, щоб активно дбати за добро культури і мистецтво своїх народів?

Серед тих невеселих роздумів постає переконання, що коли б одиниці, які стають в проводі нашої збірноти — чи хоч би її частини, звертали бачнішу увагу на велику важливість національної культури а зокрема здобутків мистецтва в процесах розбудови національної свідомості і в процесах боротьби за нашу духову і політичну незалежність, багато українських справ в світі мало б інший основний глузд та глибший, корисніший зміст.

Постає переконання, що за розсудливим і розумним прикладом того проводу пішло б чимало громадян і ми не були б свідками сумного калейдоско-

пу трагічних явищ в житті нашого мистецтва, біля яких більшість нашої спільноти проходить велілій байдужості.

Коли нам насильно нищили пам'ятки культури, руйнували старинні храми з неоціненими шедеврами мистецтва, підступними підпалами пускали з димом неповторні документи нашої історії та унікальні рукописи і стародруки, які свідчили про нашу історичну правду, ми в'язнені, катовані каторжними засланнями, вимордувані мільйони штучним голодом, розстрілювані по Винницях цілої України і по тюрмах Галичини і Польщі, мусіли мовчати, бо не мали змоги за себе говорити, не мали свободи голосу, щоб перед світом протестувати проти того модерного, озброєного сучасною цивілізацією варварства.

Мовчали ми, бо панівні режими старанно закривали нам рота, щоб нашого голосу випадком не почув світ. Але була ще й інша причина цієї нашої мовчанки: За дуже малими виїмками — ми, як збірнота, не розуміли і дальше не розуміємо сенсу стратегії наших політичних противників. Не розуміємо, що вогнева лінія фронту боротьби з нами головною своєю атакою давно уже переходить через полосу нашої духової відвічної культури. Бо коли б докорінне зрозуміння ваги культурних явищ у нас було, ми сьогодні таки заговорили б голосно і з цілою серйозністю в обороні своєї культури тут у вільному світі. Тут нам ніхто не ставить драконських заборон, ані не замикає рота варварськими методами терору і ненавистницької цензури.

Ми не проходили б з апатичною байдужістю біля явного присвоювання лемківської ікони поляками, чи пряхівської ікони словаками, які безсоромно публікується головними мовами світу (німецька, англійська, французька), як «полішай конс», «польніше іконе», «ікон польоне»... Це не є історичні події, які відбувалися десь там — колись; усе це діється тепер, на наших очах, як кажуть — в білий день, на широкій міжнародній дорозі, а ми — політична еміґрація, що має право і має обов'язок в імені ограбленого українського народу заговорити, на це все досі нічого серйозного не сказала.

Поза кількома статейками в нашій пресі, де ми самі перед собою кволенько набідькалися на наших «воріженьків», ми не спромоглись на серйозніший протест, чи річеве спростування, яке знайшло б якийсь резонанс, якусь вагу в світі. Ми не проходи-

ли б байдуже біля того, що фрески з п'ятнадцятого століття, виконані українськими мистцями на замовлення польського короля Казимира Ягайловича, поляки брехливо і явно в журналі «Полянд» пропагують, як мальовила «новгородської» школи, в супереч ствердженнь таки самих польських учених далеко ще до останньої війни, які признали — що вони українські.

Поки що усе це не будить серйознішого відруху у нас, бо як було уже сказано, для багатьох з нас — навіть тих на провідних становищах, явища мистецької культури не є зрозумілі; є це рід такого люксу, яким повинні цікавитися тільки мистці, а серйозним діячам від суспільно-політичних діл навіть не личить цікавитися такими «маловажними» питаннями. І тому ми не бачили досі і не чули тай не розуміли сенсу тої ворожої роботи, якою граблять нам нашу духовість і нищать нас саме в політичній ділянці. Своєю байдужістю ми не тільки допомагаємо їм в їх роботі на нашу шкоду ззовні, але також створюємо велике культурно марнотравство у внутрі власної спільноти, зокрема в ділянці виховання молоді.

З уваги на брак якоїсь програми в справах культури у наших чільних інституціях, чи понадпартійних організаціях, як КУК, УККА, ПАУК, СФУ-ЖО — постає серйозна загроза безслідного пропащення багатьох цінних культурних і мистецьких здобутків тут — в діаспорі. Всупереч того, що діється в світі, у нас — згідно з переконанням більшості української громади, мистці справді самі досі піклувалися і держали при житті образотворчий рух. Помимо на вигляд, про що була мова на початку цієї статті, справжнє зацікавлення цим мистецтвом було в громаді слабе. Варто подати приклади з багатолітнього досвіду.

Нью Йорк з околицею нараховує — приблизно понад шістьдесят тисяч українців. Річну виставку Об'єднання Мистців Українців в Америці пересічно відвідує в тягу 2-х тижнів число 250 до 300 постійних і вірних приятелів, і це число не побільшилося ані трохи впродовж майже — 20 років існування організації. Не краще виглядають справи у Філадельфії, в Дітроїті, в Шікаго та інших містах. Серед непосильних постійних труднощів мистецькі організації перетомлюються, не діють і підпадають. Між творчістю мистців і між широким загалом українських споживачів культури не має зв'язкового, нема

кондуктора, яким би та творчість доходила до того загалу і збагачувала його духовість. Мистець створивши образ, не знаходить ніякого важливішого засобу комунікації, якими вартості того образу можна було б передати цій суспільності, для якої він цей образ хотів би передати. Залишається тільки скромна, замкнена кімната якоїсь виставки, куди може зайде обмежене число відвідувачів, з меншою чи більшою увагою огляне результати чималих зусиль мистця, і піде назад до своїх буднів... Є ще одна щасливіша можливість, що хтось образ купить і він стане приватною власністю, декорацією на стіні, до якої має право лише власник і вибрані ним гості. Не беручи до уваги справу хвилевої матеріальної користі для мистця з такої трансакції, чи її завжди можна уважати справжнім збереженням мистецького твору для культури народу, ось це є дуже дискусійне питання. Скільки творів визначних наших мистців, що пішли в приватні руки, не дадуться уже ніколи віднайти? Вони пропали десь в просторі, в катаклізмах разом з людьми...

III.

Структура українського життя в діаспорі є зрізничкована і повна сумних — аж до трагізму — контрастів. Брак престижового центру, який в нормальній державній системі усі респектують незалежно від того, чи вони в ідеологічній згоді з ним, чи є т. зв. опозицією до нього, створює у нас свого рода порожнечу, брак осередка духової та ідеологічної гравітації для усіх українців.

Цей стан є причиною того, що в нашому житті затрачується глузд відчуження вартостей, глузд ваги престижових градацій, а через те і глузд здорової оцінки явищ в ділянці нашого суспільного, політичного а перш усього в ділянці культурного життя. Хаос випадковостей, дилетантизм, кон'юнктурне хитрунство і оборотна зарадність часто стають підмінкою професійної системи і глибокого духового змісту. Усе це чинить нам велику духову кривду у внутрі, та болючо шкодить нам на зовні всюди там, де такі підмінки з великою фаховою прецизією з місця розпізнають і відкидають на смітник.

Вразливіші одиниці з нашої збірноти з різних т. зв. угруповань, почали це виразно розуміти і усвідомлювати собі, що таким центром може стати наша всеукраїнська духовна культура, в якій вміщуються

усі найцінніші надбання найшляхетніших первнів нашої духовости. Українська Церква обох видів — католицького і православного, наука, література, усі види мистецтва, із тих первнів — в логічній послідовності повинні найти розумну систему виховання дитячого доросту, молоді і громадянина.

Внаслідок того усвідомлення була скликана в листопаді 1967 р. в Нью Йорку т. зв. Світова Конференція Вільних Українців, в рамках якої — мабуть вперше в діяспорі — працювала також Світова Виховно-Освітня Сесія.

Помимо серйозности та всесторонности нарад як цілого СКВУ, так і СВОС, і помимо незвичайної старанности та великої пильности учасників тих конференцій, виглядає, що поза суто декларативним їх характером, який замкнувся в кількох циклостилних зшитках, що їх згодом розіслано учасникам, практичних наслідків в терені було мало. Здобутком є створення т. зв. Генерального Секретаріату СКВУ, який черговими каденціями пересувається між Америкою і Канадою.

Секретаріат цей піддержує при житті тези випрацьовані Світовою Конференцією і пробує деякі з них розпрацювати до такого стану, який став би здібний для практичного застосування в житті української спільноти в діяспорі.

Тому пороблено заходи для створення постійно діючої Комісії для справ культури при секретаріаті СКВУ. В доволі широко zakresленому лянні діяльности Комісії — розглядатимуться теж і справи обрзотворчого мистецтва, що з ґрунту є потішаючим... Сам секретаріат СКВУ з комісією для справ культури повинен би стати предметом особливішої уваги цілої української спільноти в діяспорі, яка цю інституцію покликала до життя. При цій загальній, пильнішій увазі та при свідомому попєртю працю згаданої комісії, вона може стати могутнім інструментом, при помочі якого є велика можливість перевезти основні зміни в нашій духовості, впровадити і заактивізувати нові елементи в систему виховання українця в світі і на рідних землях, та у великій мірі можна би з успіхом паралізувати роботу наших жадібних сусідів, які сьогодні жерують на нашій культурі.

Одначе усе це не може бути справою, яку мали б здійснювати тільки самі мистці, чи виключно — члени секретаріату СКВУ і Комісії. Справа ця має всенациональне значіння і ціла спільнота повинна би

брати участь в тих зусиллях. Це було б змагання за збереження нашої духової інтегральности і за визнання нашого імені в світі, без чого не може бути мови про якусь розумну політичну перспективу для нас. Від нас залежить, чи цей інструмент буде діяти, чи зможе принести так побажаний пожиток і так дуже потрібні для нас зміни внутрішнього і зовнішнього характеру.

Усі умовини і обставини складаються так, що українська спільнота сьогодні може з чималим успіхом за це серйозне діло взятися і доконати його, на що ніколи не є запізно.

Гляньмо тільки на деякі сприятливі обставини, які можуть бути добрим ґрунтом для успішного зорганізування серйозно додуманної акції. Здається — перший раз в історії українського народу така велика його частина знайшлася в діяспорі, поселюючися доволі активними громадами на просторі цілого цивілізованого світа. Є українці в скандинавських країнах, в західній Європі — як Англія, Німеччина, Бельгія, Франція, Еспанія, є на американському континенті — в ЗСА, в Канаді, в Аргентині, в Бразилії та в інших, в Австралії — словом по цілому світі.

Всюди є українські вчені, письменники, професори університетів, інженери, бібліотекарі, та чимале число мистців. З багатьма осередками існують постійні зв'язки, а там де треба — такі зв'язки можна без більшого труду заактивізувати.

Всюди там — в сусідстві тих українських скупчень — є чужомовні архіви, музеї, бібліотеки, наукові осередки, а в них чимало цінного матеріалу з історії українського народу і його культури, які закаталоговано як російські, польські, румунські, австрійські, малярські, словацькі — і т. д. — тільки українського імені там нема. Нема його ані у формі сучасного прийнятій, ані у старій транскрипції — русин руський, чи рутенець, рутенський ...

Чимало того матеріалу є також в приватних українських руках: цікаві, рідкісні публікації, оригінали зі старинного гапту, золотарства, іконографії, рукописів, стародруків тощо. Крім оригіналів по людях є чимало добрих репродукцій, достовірних фотографій об'єктів з т. зв. метриками (дати, розміри, техніка тощо). Зразки сучасного українського мистецтва, які знайшлися так в руках українських любителів, як і у чужих збирачів, чи то є власністю самих мистців, або їх родин, коли хтось з мистців не живе,

творять одну з найповажніших позицій в цьому реєстрі матеріалів нашої мистецької культури.

Весь цей чималий культурно-мистецький дорібок є серйозно загрожений знищенням, або розтрапою в джунглях людського життя, коли його — хочби в наймаркантніших зразках — не утривалиться і не забезпечиться. Ось кілька сумних прикладів: багато з нас зі старшого покоління пам'ятає цікаво і з великою культурою розмальовану каплицю Духовної Академії у Львові, що її виконав на замовлення тодішнього ректора о. Йосифа Сліпого покійний Петро Холодний (батько). Якось так зложилося, що добрих фотографій (хочби чорно-білих) з цієї непересічної праці не можна сьогодні знайти.

Кардиналові Блаженнішому Йосифові мистці з Філадельфії переслали випадком здобуту фотографію фрагментів з іконостасу, який різьбив Андрій Коверко, а ікони малював той же Холодний.

Каплиця — кажуть — знищена в часі війни і визначний мистецький твір не може сповняти своєї виховної і духово-формуючої ролі, бо його не утривалося і не забезпечилося, щоб передати до скарбниці української культури хочби у формі доброї репродукції.

Скільки оригіналів того ж Холодного, Олексі Новаківського. Івана Труша та багатьох інших видатних наших мистців пропало в часі воєнної катастрофи, годі навіть приблизно уявити. Чимало рисунків, етюдів та емалій Марії Дольницької зустріла подібна доля. Ради прожитку вона їх продавала в різні часи і в різних місцях. Сьогодні годі було б устійнити якийсь точніший реєстр тих праць. Вони — попросту — втопилися в просторі і загубилися в ньому безповоротно. Ось ще один приклад: в двадцятих роках Дольницька перебувала деякий час в Америці. У Філадельфії одна українська родина купила від неї рисунок і одну пастелю (здається — зображувала Івана Хрестителя). До недавня ще живучі члени тої родини призналися, що вони після того продали хату, в якій тоді жили, а коли випроваджувалися, ці праці Дольницької залишили в проданій хаті на стіні. (!) Що з ними пізніше сталося, вони — очевидно — не знають...

Подібних прикладів можна би наводити без кінця. Дуже мало, або майже нічого не залишилося в нашій культурі по багатьох українських мистцях, які працювали в різних державах, де добивалися призна-

ння, становищ, а часто і слави. Українська спільнота дуже мало знає про таких мистців, як: знаменитий пейзажист Іван Похитонів — Бельгія, відомий у Відні в другій половині 19-го століття маляр і сценограф, декоратор цісарської опери Теодор Яхимович: маляр, автор низки портретів австрійських вельможів Евзевій Ліпецький: різьбар Михайло Паращук, який між іншим, виконав низку великих, монументальних плоскорізб для військової Академії в Софії — Болгарія; не багато дійшло матеріалів про Марію Башкирцеву та Софію Левицьку, — обі в різні часи жили в Парижі.

Це лише частина довшого реєстру.

Одною з найповажніших позицій займе мистецький дорібок сучасних українських мистців, які трагічним хороводом відходять від нас, вмирають далеко від рідної батьківщини. В останніх десятиках років — тут на еміграції — померли такі українські мистці образотворці; Петро Омельченко, Василь Григорович Кричевський, Микола Азовський, Антін Павлось, Олександр Архипенко, Мирослав Радиш, Микола Бутович, Володимир Січинський, Сергій Литвиненко, Степан Луцик, Роман Пачовський, Микола Кричевський (син Василя), Кость Бульдин, Микола Мухин, Микола Шрамченко, Борис Крюків, Віктор Цимбал, Михайло Осінчук, Антін Малюца, Артемій Кирилюк.

Реєстр цей з певністю не є повний, а черговість імен є не точна по відношенні до хронології смерти поодиноких мистців.

За малими виїмками — дорібок цілого життя більшості з тих мистців є серйозно загрожений тим, що по якомусь часі по них залишаться лише імена, які згодом, коли прийде молодше покоління, затратяться і забудуться...

Перед тою тотальною смертю дехто з мистців ще за життя пробує боронитися та власними скромними засобами видає свою монографію, щоб хоч частинно врятувати свій мистецький дорібок від загину. Такі монографії самі собі видали: Сергій Литвиненко, Микола Бутович, Михайло Осінчук — та ще дехто. Найтрагічніше є те, що мистців іноді скоріше вмирають, ніж їм вдається завершити задуми і тоді цілий тягар журби за збереження їх дорібку спадає на — часто недосвідчені — плечі вдів. Ці героїчні дружини мистців, які заслуговують на окрему нашу увагу і пошану, часто роблять надлюдські зусилля по

смерти чоловіків — мистців, щоб пам'ять по них і дорібок їх тривало зберегти. Декому з тих шляхетних лань таки вдається видати ілюстровану монографію, як пр. монографія Мирослава Радиша, яка появилася завдяки особливим зусиллям його дружини.

Однак є й такі випадки, що ці заходи з якими ніколи не малося до діла, переходять сили і спроможності нещасної вдови. Часто створюється кошмарний крутіж, з якого, здається нема виходу і в якому топляться всілякі надії на збереження мистецького дорібку для української культури.

Кожна вдова після смерти чоловіка робить те, що для неї є єдине можливе: або приватно або публічно влаштовуючи виставки, випродує твори покійного, а здобуті гроші зуживає на дві речі — на нагробник і на видання монографії про свого чоловіка. Часто цих грошей вистарчить лише на покриття коштів похорону і на скромний нагробник, — а ніщо не залишається на монографію. Буває й таке, що щоденні хатні видатки та журба з дітьми — з'їдять скромні фонди і тоді про монографію треба забути.

Продані картини, графіки чи різьби, — не сфотографовані, не обміряні та неописані, за якийсь час забуваються і топляться у великому океані чужини та гинуть для рідної культури.

Серед того — є прикрі і болючі виїмки... Ось вдова по відомому мистцеві в недовгому часі вийшла замуж вдруге — за чужинця. Мистецький дорібок першого мужа різьбара, який залишився в гіпсах і в терракотах — поволі розсипається, пропадає. До місця замешкання цієї пані віддаль дуже велика і комунікація з нею утруднена. Всілякі прохання, щоб вона пофотографувала ці різьби — безуспішні. Є поважні побоювання, що в нашій пам'яті цей мистець залишиться тільки фрагментами своєї творчості. Поважний, зрілий період його мистецького життя може безповоротно пропасти для нашої культури.

* * *

Цей дуже побіжний погляд на український мистецький рух та на його теперішню ситуацію дає обильний матеріал до серйозної застанови, а також може стати основою для сенсовної програми праці Комісії для справ культури при секретаріаті СКВУ, зокрема в секторі українського образотворчого мистецтва. Пляни праці та важливість справ можуть

бути різно класифіковані. Ми поспробуємо подати одну з можливих схем:

1. Ревіндикація пограбованих і присвоєних скарбів української культури і мистецтва, які знаходяться в різних збірках культурного світа і закаталоговані як московські, польські, румунські, малярські, словацькі і т. д.

2. Утривалення і збереження для української культури важливіших творів сучасного українського мистецтва, зокрема по померлих українських мистцях в діяспорі.

3. Створення опіки над сучасним українським мистецьким рухом в діяспорі, піддержати його престижово, створюючи мистецькі центри, музеї, архіви тощо.

4. Створення системи популяризації і поширювання інформації про українське мистецтво дорогою публікацій, доповідей, семінарів, впровадження мистецтва в програми шкіл у виховну систему молодечих організацій — і ін.

Попробуємо розглянути ближче кожна з тих точок:

Справа ревіндикації дорібку української культури в світі є незвичайно важна в усіх відношеннях. Цієї проблеми не можна розв'язати ані скоро, ані легко. Є це поважний комплекс цілої низки проблем, які в результаті вимагають великих і серйозних зусиль, щоб їх зрушити з тих фальшивих позицій, в які їх поставила ворожа нам пропаганда. Однак при належно уплянованій праці в цій ділянці можна буде добитися чималих успіхів. Комісія для справ культури при Секретаріаті СКВУ може тут відіграти дуже поважну роллю, перш усього як світовий осередок тої акції, з якого може вийти ініціатива, плян, та координація праці. Саме там повинна би постати окрема постійна централь для справ образотворчого мистецтва, яка з імені і за попертям Секретаріату СКВУ розробляла б подрібно пляни діяння, організувала би актив українських діячів культури в різних країнах світу для ревіндикаційної праці. Завданням тих груп було б вишукувати в бібліотеках, архівах, музеях, в університетах, чи навіть в приватних збірках усі ті матеріали з української культури і мистецтва (старі рукописи, перводруки, старинні ікони, портрети, штихи, мали, оправи евангелій, гапти, золотарство, архітектура тощо), які там в якійсь формі зберігаються, здобути усі можливі дані про згадані предмети (розміри, матеріал, вік постання тощо), по змо-

зі добре сфотографувати, або домогтися зроблення фотокопій від цього осередка, що їх зберігає. Здобутий матеріал переслати для збереження до архівів Секретаріату СКВУ, де він буде міг бути зужитий для різних цілей: для використання студіюючої молоді, для популяризації у внутрі збірноти дорогою публікацій, доповідей, спеціальних семінарів, а також для наукових дослідів для українських вчених.

Врешті — цей матеріал — відповідно опрацьований — може бути публікований різними мовами, з властивим наświetленням про походження тої культури і з узаasadненням, що вона належить до українського народу.

Проблема другої точки своєю засадою є подібна до першої з тим, що увага пересувається на сучасну українську культуру; технічно вона може мати деякі різниці. Та ж сама централь для образотворчого мистецтва при Секретаріаті СКВУ могла б увійти в зв'язки з різними осередками, де перебувають українські мистці, а також звернутися до усіх колекціонерів, що мають оригінали з українського мистецтва, щоб вони надіслали до архіву — по змозі кольорові — фотографії, діапозитиви, чи іншого роду копії визначніших творів мистців образотворців, зокрема тих, що уже не живуть. Тут також належало б опрацювати подрібні інструкції, як такі матеріали треба би описувати, щоб т. зв. метрика кожного твору мала свою тривалу вартість.

В третій точці говориться про поширення дії згаданої Комісії для справ культури на терен українського мистецького руху в діаспорі. Централь образотворчого мистецтва повинна б створити відповідні реєстри (картотеки), куди можна б зібрати — по змозі — усі інформації про українських мистців різних епох та з різних місць їх замешкання в світі аж по сучасну пору: створити з тих матеріалів особний архів документів і бібліотеку книг з обсягу українського мистецтва; стреміти до створення відповідного приміщення для постійного музею українського мистецтва і для біжучих виставок. В цей спосіб створити один з поважніших центрів українського мистецтва, куди б могли тяготіти усі мистецькі творчі сили в діаспорі. Там же повинні би знайти пристановище уже існуючі мистецькі організації з Об'єднанням Мистців Українців в Америці на чолі, а також інші мистецькі групи, якщо б такі в майбутньому створилися.

Централь образотворчого мистецтва в порозумінні зі Секретаріатом СКВУ та іншими надпартійними установами, могла б стреміти до створення престижової інституції, щось в роді української Академії Мистецтв в світі, в члени якої могли б бути іменовані спеціальними рішеннями окремого покликаного пленуму СКВУ виїмково заслужені українські мистці. Це дало б сенсовний зміст для творчості мистців взагалі, а мистцям молодшого покоління створило б сенс змагань у їх професійному досконаленні і певну доцільність праці в українській спільноті.

Секретаріат СКВУ своїм престижем патрунував би усім працям та імпрезам, заохочуючи чільних провідних громадян до особистої участі в них, в той спосіб популяризуючи український мистецький рух в широких кругах спільноти. В діяльність ту могли б увійти об'їздові репрезентативні виставки, влаштування конкурсів, скликування мистецьких льокальних і світових з'їздів і т. д.

В четвертій точці говориться про це, як практично можна би спожиткувати існуючий в світі матеріал з української мистецької культури як в духово-психічну користь української спільноти взагалі, так і для ревіндикації української культури в світі і для привернення поваги і гідності для українського імені серед усіх народів, що може мати вирішне значіння для політичної історії прийдешніх українських поколінь.

Популяризація образотворчого мистецтва при помочі техніки друку має дуже широке застосування в світі. Як було уже сказано, у нас теж було чимало серйозних спроб на рідних землях, чи і в переходах емігрантських таборах. На американському континенті не було серйозніших намагань видавати журнал присвячений виключно проблемам образотворчого мистецтва. Були незлі спроби творення літературно-мистецьких додатків при деяких часописах («Свобода», «Вільне Слово», «Гомін України», «Український Голос» — і ін.), деякі з них перестали існувати, деякі дальше появляються нерегулярно.

Щойно на початках 60-х років невелика група філадельфійських мистців власними силами і заснованими між собою фондами почала видавати журнал «Нотатки з Мистецтва». Фінансові, адміністративні труднощі і брак належної популяризації створюють постійну загрозу для існування цього позиточного журналу. Держиться він при житті завдяки великій жертвенности видавничого штабу.

Поява та існування такого журналу драматично доказує, що коли мала група мистців спромоглася на видання такого журналу, то це тим паче можливе для такої поважної інституції, як Секретаріат СКВУ. При відповідному зорганізуванні центру для справ образотворчого мистецтва, згаданий журнал є гідний стати предметом особливої опіки, а при впровадженні відповідних змін та доповнень в ньому, його можна б прийняти в майбутності, як орган цього осередку.

В цій ділянці є чимало серйозної праці до виконання, яка могла б себе оправдати так результатами дидактичного, як і економічного порядку. Тут знова належало б шукати прикладів таки в нашому доквілі. Деякі спритні підприємці від років займаються видаванням т. зв. святочних карток, які вони друкують в повних кольорах і засипають ними ринок, на чому не погано заробляють. Вони рівнож випускають кольорові репродукції більшого формату на т. зв. «бізнес». У великій частині є це ніким не контрольований матеріал, який підбирають самі підприємці під свій — не дуже вибагливий — смак. Серед того краму дуже рідко трапляються речі на належному рівні. Добрих репродукцій там обмаль.

Приклад цей доказує, що цими самими засобами можна би друкувати чимало кольорових репродукцій з давнього і сучасного українського мистецтва, на що є багатющий матеріал. Тут не тільки можна б друкувати картки великодні, різдв'яні, ім'янинові і попросту поштові картки, використовуючи розкішні іконографічні матеріали а також твори багатьох сучасних мистців. Добрими репродукціями можна би прикрасити домівки наших молодіжних організацій, які сьогодні — переважно — стоять безпривітно зі стінами або голими або з випадковими, бездушними репродукціями чужого походження. Канцелярії і залі наших інституцій також скористали б на такій декорації, бо і там часто стіни стоять у занедбанні. Централю для образотворчого мистецтва — при добрій організації — могла б виконати чималу роботу в цій ділянці.

До того ж сектора праці Комісії для справ культури належали б також впливати на видавництва журналів для дітей і молоді, як теж і на періодики для дорослих, щоб українське образотворче мистецтво було там репрезентоване регулярно друківаними репродукціями. Централю образотворчого мистецтва могла

б постачати відповідні матеріали та держачи постійні зв'язки з видавництвами, допомагала б інформаціями і порадами. В цій ділянці у нас є хронічні браки, які повторяються десятками років. Ось прикрий приклад, який репрезентує цілу пошесть. Недавно появилася книжка під заголовком — Історія української культури. Зовнішнє чепурне оформлення виконане відомим графіком, обіцне справжню і культурну насолоду. Попробуйте заглянути в середину, побачите — що на кожному кроці там видно брак всілякої культури. Хай друкарі-фахівці говорять про браки в будові сторінок та графічно-друкарську розв'язку книжки... Ілюстрований матеріал — як своїм добром, так і технічним виконанням відбиток зі старих, стертих кліщ, справляє пригноблюючий вигляд. Діється це тоді, коли стільки навколо нас, є зразків української мистецької культури. Не дивно, що наша студіююча молодь, яка виростає в оточенні розкішних чужих видань, не має чим бути горда та втікає від таких українських книжок... В ділянці естетики доброї книжки Комісія для справ культури таки могла б багато зробити позитивної праці.

Ми свідомі того, що усе досі сказане, не вичерпує усіх проблем. Одначе ми також свідомі, що в ділянці рятування дорібку українського образотворчого мистецтва наша спільнота мусить зробити велике і рішуче зусилля, бо тут в гру входять надто великі справи, які так цупко в'яжуться з культурою взагалі. Тут нічого не допоможуть нам наші найгарячіші внутрішні суперечки, урочисті академії і бенкети з балями. Ми мусимо спільними силами звернутися до цього, досі занедбаного, фронту, вийти зі свого замкнення і енергійно діяти на цій широкій площині міжнародних відносин де нас атакують, щоб оборонити свою відвічну культуру і показати світові, хто є творцем тих шедеврів, що їх брехливо присвоюють собі наші противники. Досі нехтоване ім'я нашої батьківщини тільки тоді знайде належну пошану і респект, коли цю крадіж наших скарбів мистецтва і брехню ворогів здемаскуємо перед світом. В цьому світі знайдемо більше зрозуміння і приятелів, ніж нам сьогодні здається. Але світ шанує мужність, і реальне, енергійне діяння.

В нашій спільноті є багато великої енергії, є добра воля робити путне діло в користь свого народу. Є там енергія і гордість за свою культуру не лише у так званих декляративних патріотів, є вона також і

серед тих українців, які може вже й не говорять по українському а все ж таки шукають духового ґрунту і зв'язків з українським народом.

Українська спільнота в діаспорі це могутній велетень, здібний до великих діл, який уже виконав чимало і який є здібний до дальших трудів на добро нашої батьківщини України.

Філадельфія, Па.

Дня 3 листопада 1970 р.

Опубл.: Андрусів П. Мистецтво — найміцніша зброя. *Статті, промови й огляди.* Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1987. С. 3—32.

* * * * *

МИСТЕЦТВО І ПОЛІТИКА (1970)

Українці є народом зі старою культурою, яка своїми початками коріниться в далеких тисячоліттях.

Наша земля була заселена автохтонами вже в V тисячоліття до Христа. На переломі III і II тисячоліття до Хр[иста] з Балканського Півострова прибули свіжі поселенці, які злучилися з місцевим населенням і там згодом постала цікава культура мальованої кераміки, яку сьогодні називаємо трипільською культурою. Вчені приходять до висновку, що саме ці трипільці — хлібороби — скотарі, були нашими справжніми прапредками.

Американський археолог Гайне Гельдерн прослідив, що в часі т[ак] з[ваної] понтійської мандрівки кімерійські племена занесли із чорноморських степів десь в IX—VIII сторіччі до Христа цю трипільську кераміку до північного Китаю.

Потім цей вчений пише: «Культури, що витворилися в східній Азії під впливом цієї мандрівки, мали великий вплив на культуру Індонезії, Меланезії, Нової Зеландії, а навіть через Тихий Океан, на культуру Америки». Словом — від непам'ятних часів причорноморська полоса нашої прабатьківщини була тереном наїздів різних азійських орд: кімерійців, скитів, сарматів, гунів, печенігів, половців, орд Джингіс Хана та безлічі інших, яких годі лічити. Рух цей спричинявся до нашої культурно-національної формації, але також став він і нашим історичним нещастям.

Впродовж віків український нарід видержував різні лихоліття, не втративши своєї духової окремішнос-

ти. Це було можливе тільки тому, що вікове наверстання культурних первнів утрівалося в духовості українців, зробило цей нарід питомим духовим явищем і ця культурна відмінність стала його атавістичною прикметою. Ці підстави нашої культури мусіли бути тривкі, бо в своїй основі доволі стійко видержали від Трипілля до княжих русичів і дійшли в доволі добрій формі до сучасних українців.

Усі ті впливи витворили глибокі змістом і багаті формою первні побуту української людини, її психіку, вірування, словесність, пісню, орнаментику, образотворче мистецтво й архітектуру. Ці засвоєння разом з трипільською основою створили чарівний український фольклор, українське народне мистецтво, якому — таки — нема рівного в цілому світі.

Український нарід у цілому з тим своїм побутом є справжнім велетнем з безмежним скарбом духа, з прямо космічною силою тисячоліть. Жорстокі обставини і лукаві вороги приспали його твердим сном темної несвідомости, з якого він не міг двигнутися ані на звук бойових сурм до визвольних змагань, до яких пірвалася горстка ідеалістів, лицарів — абсурду, ані на заклики пророчих геніїв, що полум'яними рапсодами і золотострунними кобзами намагаються його збудити до свідомости, хто він і яке його призначення.

Того пробудження боялися і бояться окупанти минулого і теперішнього часу. Вони — на подобу ліліпутів з подорожей Гулівера — мільйонами ниток намагаються його прив'язати, щоб він не зміг піднятися, коли б і збудився.

Мистецтво — це не тільки сама розвага. Його зміст і функції є тереном духовости людини. Виринуло воно певно спонтанно з блеском першої думки, разом з першим відчуванням, яким первісна людина продерлася з темряви інстинктів у самосвідомість.

Ніхто не знає, коли постала перша креска орнаменту на камені, чи на куснику звірячої кости. Також не відомо, коли якийсь наш прапредок пробурмотів першу прамельодію. Але мабуть відомо, що разом з початком того мистецтва народилася людина, «гомосап'єнс», людина, яка тужила за чимсь невлотвимим, невідомим, за чимсь прекрасним, що лежить за далекими таємними горизонтами.

Мистецтво зразу стає найбільше фасцинуючим зайняттям людини, стає багатством, що ступнево переросло усі інші, людиною набути вартості. Мис-

тецтво — це посередник між людиною і містерією вірувань у безлічі божеств і духів, які в поняттях людини — рядили всіми живлами і долею кожної живої істоти. Врешті, мистецтво є виразником влади і поваги менших чи більших володарів, які згодом почали рядити людськими збірнотами, а потім воно стало наймогутнішим виразником престижу цілих народів.

Не завжди людина вірить в те, що робить, натомість первісна людина творила те, в що глибоко вірила, і в тому була її сила.

Донедавна модерна людина зі своїми цивілізаційними і культурними здобутками дивилася з деякою погордою на своїх прапредків, що жили декілька десятків тисяч років тому. Чим же ті давні, правічні люди могли б нам заімпонувати? Але згодом цей погляд почав змінитися.

Відкриття мальовил в піренейських печерах Альтаміри на кордоні Іспанії і Франції в 1879 р., а опісля в Lascaux і в сотні інших печер, потрясло умами цілого людства. Ті мальовила, виконані під впливом вірувань первісної людини 25—15 тисяч років тому, своєю силою вияву і глибиною переконання, як кажуть мистецтвознавці, мають цю саму могутність, яка знаменує фрески Мікельанджеля. Оглядаючи їх, як і деякі зразки скитсько-сарматського мистецтва, що поставали також на наших землях, або дивну архітектуру і мистецтво Юкатанського Півострова, де колись процвітала культура Мая, мимоволі родиться питання, що нового є в силі видумати наше модерне мистецтво, коли тисячі років тому вже постали такі «модерні» речі? Різниця хіба та, що сьогодні є твори мистецтва, яким немає ціни, нема матеріального еквіваленту.

Людина не знала кращої дороги для прославлення свого Бога, як те, що будувала для нього величаві собори, повні прекрасних і натхнених творів мистецтва, мальовил, мозаїк, різьб, фантастичних вітражів, дорогоцінного, зробленого каменями обрядового посуду, пишних — золотом тканих риз... усе, що найкраще — віддавалось на хвалу Господа, а тим найкращим — було мистецтво.

Для піднесення престижу Церкви у Ватикані є згромаджені безцінні скарби архітектури і мистецтва, твори найбільших геніїв людства.

Усі володарі світа пильно дбали за те, щоб себе оточити не тільки багатством предметів з великого

мистецтва, але залюбки також держали при своїх дворах видатних мистців, поетів, людей науки тощо.

Вже в античних країнах, як Єгипет, Асія, Греція, Рим — важливіші подвиги володарів мистці увіковічували стінними декораціями, статуями, триумфальними луками і колонами (Тита, Марка Авремія, Колонна Трояна в Римі). В XIX ст. за тим приміром пішов також Наполеон і казав собі збудувати аж два луки — один — de la Carouselle недалеко Лювру, а другий на Placedel'Etoil при Елізейських Полях в Парижі.

В Італії — майже кожний знатніший рід — як Сфорца, Медічі — присвячував велику увагу мистцям і мистецтву. Такі творці, як Мікельанджель, Леонардо да Вінчі, Рафаель, Тиціан, Веронез, Тинторето були постійно зайняті працею для знаменитостей тодішнього політичного світу. Оповідують про випадок, що коли король Іспанії Філіп II позував Тиціанові до портрету, один з пензлів впав на землю, і король його підняв та подав мистцеві. Коли ж мистець висловив своє збентеження, король мав сказати: «Королів є й буде багато, а Тиціан є тільки один».

В границях історії мистецтво завжди було найвищим висловом інтелектуально-духового багатства, життєвого локсусу і престижу могутніх одиниць цілої людської збірноти. Воно пронизує кожну ділянку життя, і доторкає своїм чаром кожний предмет, а різні роди матеріалу, з якого ті предмети робилося, замінює на дорогоцінність. — Архітектура, меблі, дорогоцінні дивани, тканини на одяг, біжутерія, кераміка, срібні і золоті посудини, зброя, упряж коня, карети, предмети релігійного культу, гобеліни, мальовила, різьби і безліч інших речей, — часто стають мистецькими шедеврами в руках досвідчених майстрів.

Мистецтво стає найвищою вартістю серед усіх інших вартостей здобутих людиною, яка на підпадає ніяким ринковим змінам, ніяким економічним кризам і девальюціям.

Держави призначають спеціальні бюджети на розвиток і вдержання національних музеїв, в яких зберігаються кращі твори мистецтва, консервуються пам'ятки архітектури, оснуються мистецькі школи і високі академії, піддержується і заохочується до діяльності мистецькі асоціації, засновується інститут пропаганди мистецтва тощо. Увага до культу-

ри і опіка над мистецтвом стала невід'ємним складником престижу держав.

Дуже часто спеціальним жестом доброї волі однієї держави у відношенні до другої — є вислання репрезентаційної виставки кращих творів мистецтва на т. з. «гостинні відвідини». На відкриття таких виставок часто з'являються високі достойники обох держав, нерідко з головою держави включно і ціла галя має характер виїмкового торжества, яку увінчують бенкетом і виміною приязних нот.

На наших очах відбулося кілька таких відвідин тут в ЗСА. Згадаю деякі: Виставка японського мистецтва у Філадельфійському музею; «дипломатичні відвідини» і майже триумфальний об'їзд славного твору Леонарда да Вінчі — Монни Лізи Джоконди; велика виставка творів Вінцента ван Гога — також у Філадельфії, яку спонзорував уряд Голляндії. Виставка була дипломатичною подією. Атракцією виставки був факт спровадження з Голляндії вісімдесят літнього братанича покійного мистця.

Останньою мистецькою подією, яка і нас українців чимало зацікавила була виставка т. з. скитських скарбів, яку зарепрезентовано в Метрополітен Музею в Нью Йорку. Експонати були перевезені з Ленінградського Ермітажу, а частинно — з Київських музеїв. Організація виставки і технічне викінчення було на високому рівні. Виставка відкрита була впродовж місяців травня і червня 1975 р. в границях т. з. культурообміну. Хоч був це жест ніби — приязний зі сторони ССРСР, але — як звичайно — повний облуди і самохвальби. Виставка була вивінувана добре опрацьованою літературою, діаграмами і мапами.

Царська Росія відносно пізно зрозуміла вартість мистецтва у будіванні державно-національного престижу. Щойно Петро I, вирвавшись в подорож по Європі і оглянувши різні збірки і музеї мистецтва, зрозумів відсталість власної країни також і в цій ділянці. Після повороту додому створив спеціальні фонди, з якими розіслав своїх агентів по Європі і наказав всякими способами — чесними і нечесними, завоювати усе вартісніше з мистецтва і везти в «матюшку Росію». Ці заходи не припинялися впродовж його царського панування. В них чимало прислужилася також цариця Катерина II і її наслідники. Від того часу усі вартісніші зразки мистецтва різних видів московські агенти тягнули в музеї Петербурга і Москви не тільки, як закуплений товар на Ев-

ропейському ринку, але також як звичайну грабіж в Тих країнах, які захланна імперія загорнула під своє владне, драпіжне крило. Найбільше — самозрозуміло, цієї грабіжи було и Україні.

Тут вже мистецтво стало наявним складником політики. Низка царських указів, заборона розвитку української культури, зі заборонаю вживання українського друкованого слова в усіх ступнях українського шкільництва, мистецьких академій тощо. В роках національного лихоліття, мистецтво стає духовим провідником і учителем і трубадуром, що закликає нарід до патріотизму, до самопожертв. Тут яскравим прикладом є деякі мистці Франції, як Мессоніє, Gericold, темпераментний Eugene Delacroix з його славною Марселією та інші.

Одначе наймаркантнішими примірами того напрямку мистецтва знаходимо в Польщі, де на переломі XIX і XX століть, коли Польща втратила державу, появляється низка яскравих талантів, які свої зусилля присвячують виключно патріотичному вихованню земляків. Вибір імен є доволі різномірний і великий: Юлій Коссак (походив з українців, вчився в школі Василяян і як кажуть — помер греко-католиком), малює сцени з життя польських магнатів, шляхти, утривалює традиції війська Польщі; Артур Гротгер, творить знамениті образи з патріотичним змістом, апотеозує змагання повстанців за волю батьківщини; Юзеф Брандт, утривалює життя військових частин Польщі, переважно стаціонованих на Україні, нерідко малював цілі полотна, присвячені змалюванні життя українських козаків, яких побут добре простудіював.

Але понад усі ті імена виростає ім'я Яна Матейка, геніального маляря історичного побуту Польщі. Своїми полотнами він показав своїм землякам їх велике історичне минуле і зробив їх гордими за історію свого народу. Він, поруч таких національних поетів як Адам Міцкевич, Юліуш Словацкі, Ігнаци Красінські, Станіслав Виспянські, Генрик Сенкевіч і низка інших, був великим пробудителем польського народу. Треба було би перевести осібну студію на цю тему, щоб зорієнтуватися, до якого ступня творчість тих мистців вплинула на формування політичного світогляду новітніх поколінь поляків. Без них і без їх творчости ніодин поляк не може собі уявити існування культури свого народу. Вони стали національними синонімами.

В пізньому ренесансі тягар уваги на мистецьку творчість пересувається на північ до країн Нідерланду, де появляються нові імена з буйними талантами: брати ван Ейк (які в 1420-х роках вперше застосовують олійну техніку), Бругель, Франс Гальс — майстер відважного мазка, елегантний, непорожній в рисунку і в техніці Ян ван Дайк і, врешті, два велетні — Петро-Павло Рубенс і чародійний технік Рембрандт — Гарменс ван Рейн.

Незвичайно продуктивний, підприємчивий і постійно навантажений замовленнями був майстер багатолюдних композицій Петро-Павло Рубенс. Він, мабуть, перший в історії зорганізував правдиву фабрику малярських творів, в якій затруднював значне число різних мистців. Одним зі здібніших асистентів Рубенса був тоді ще молодий і здібний мистець Ян ван Дайк.

Марія Медицейська, тогочасна королева Франції (мати пізнішого короля Людовика XIII), збудувала собі виставний палац в Парижі і замовила у Рубенса 36 великих композицій (13 на 10, і 13 на 24 стопи полотна), в яких у алегоричній формі апотеозувалося доволі темнувате життя тої володарки. Після того король Еспанії замовив 112 полотен. Коли в зв'язку з тим Рубенс відвідав короля у Мадриді, принагідно давав деякі поради молодому мистцеві на ім'я Дієго Родригез Вельяскес.

Вже з того, що досі казано, видно, що культура взагалі, а мистецтво зокрема було доволі цупко пов'язане з процесами політики та в різний спосіб служило для піднесення престижу пануючих володарів людства.

Тих кілька вибраних примірів доволі яскраво показує, що мистецтво грало чималу ролю у розвитку політичних систем і формувало у великій мірі також духове життя людей взагалі. Мистецькі твори, хоч поставали на замовлення можновладних одиниць, з часом ставали власністю цілих народів. Перетворювалися в скарбницю національного духа.

В тому часі, коли Франція, а з нею ціла Європа, мала змогу, з уваги на доволі тривалий мир, будувати в затишші свої готицькі катедри в Парижі, в Реймсі, в Кельні, в Лондоні, коли в релятивно спокійному запліччі поставали цілі комплекси оборонних міст, твердинь і фантастичних замків, виплекувалися розкішно ісколейновані рукописи, процвітала філософія, Русь-Україна кривавилась під жорстоким

тиском диких азійських орд, які поборюючи, охороняла Європу.

Колись такі орди з азійських степів загрожували існуванню китайської держави. Китай відгородився від степів кольосальними охоронними валами, які до сьогодні будять подив в світі своєю потворною величиною.

Для Європи Україна була таким охоронним валом, який віками охороняв культуру народів Європи коштом гігантських жертв і коштом втраченої державної волі.

Тут хочеться навести слова передчасно згаслого молодого історика Бориса Ольхівського з Холмщини, який в одному з викладів сказав: «Коли б на одну терезу історичної справедливості можна було положити пребагаті здобутки культури усіх народів Європи, а на другу — всі безмежні жертви, океани крові і сліз та безприкладного героїства українського народу, який цю Європу віками захищав перед хижачством варварських орд Азії, хто знає, чи та друга тереза не переважила б першу...».

Опубл. за вид.: Андрусів П. *Мистецтво і політика*. Філадельфія: Америка, 1970.

* * * * *

МИСТЕЦТВО — НАЙМІЦНІЩА ЗБРОЯ (1970-ті рр.)

Міркування на тему мистецтва і політики

Український народ увійшов у XIX і XX століття обдертий і ограбований своїми ворогами-окупантами майже до голого етнічного кореня, з якого бурі історії обірвали пишноту княжої державности та лицарський розмах козацьких республік. Золотоголове боярство і буйно-шляхетська верства в кармазинових деліях розбіглася по чужих царсько-королівських дворах, шукаючи привілеїв і потвердження прав на особисті маєтки. Сангушки, Сапіги, Острозькі, Вишневецькі, Тишкевичі й інші внесли новий блиск до польської магнатської верстви, а інша хвиля голодних кар'єри малоросів пішла бити чолом перед царським тронем та впарі з тим цивілізувати півдику Московію.

Теорія «хлопа» і «попа»

По провінціях України рештками залишилися зубожілі боярські й козацько-шляхетські роди, які по-малу втоплювалися в етнічний чорнозем хліборобського масиву. Як залюбки та з самопевною втіхою говорили ті, що до такого стану довели і такий стан старанно вдержували, в Україні залишилися «поп» і «хлоп».

Це не тільки фраза, яку руйніники вживали для окреслення фізичного й духового руйнування України. Це була директива людожерної програми для обездушевлення України, для обезкровлення і по-жертя її разом з іменем, культурою і віковими традиціями. Згідно з тією програмою України «не било, нет і бить не можеть». Вона мала стати малокультурною провінцією московської імперії, як засібна лятифундія для постачання окупантові харчів, копалин і робочої сили.

Не краще думав про нас як нарід і другий наш сусід — поляки. Для них Україна — це були «креси всходне», джерело збагачення для захланної польської шляхти, яка безмилосердно нищила народ невільничюю панщиною.

Обидва окупанти господарили на нашій землі безоглядно і по варварськи, грабуючи все, що могло мати для них якусь вартість. Загарблені скарби культури присвоювали собі і показували наші духові здобутки безкритичному світові як свої власні. А чого не можна було присвоїти, нищили з цинічною систематичністю. До тієї акції нищення запрягли могутній державний апарат. Для гноблення всілякого прояву духової окремішності без сорому вживали всіх родів насильства, з арештами і засиланням на каторжні роботи, що часто рівнялися смертному присудові. Цензура з ненавистю переслідувала українське слово, заздрісно загороджуючи дорогу до нормального розвитку українській мові. Влада нищила шкільництво з його віковими традиціями та переводила безоглядну русифікацію. Все, що українське, позначене було тавром нижчевартості й погорди, доказуючи всіма засобами державної пропаганди й шантажами, що культура окупанта вища, краща й більша, як культура України.

Брехня і фальш проти нас

Одночасно з усім деспотизмом нищення окупант розгорнув діяльність наукового фальшування істо-

ричної правди, переконуючи світ у тому, що Україна є невід'ємною частиною Росії, а разом з тим і всі культурні здобутки українського народу від найдавніших часів, починаючи з княжої Руси, — що все те є нібито культурою Росії. А, крім того, окупанти переконували світ, що Україна — це малозамітна провінція Росії, заселена переважно малоосвіченим селянством, яке поза фольклором нездібне витворити будь-яку замітнішу культуру. Кожне твердження, яке стояло в опозиції до офіційного курсу тієї наукової пропаганди, п'ятувалося як непочитальний крик маленької горстки фанатиків-сепаратистів, що для власної кар'єри мріють про якусь самостійну Україну.

Цей загальний стан і згадані тут лише загальноісторичні факти добре нам відомі не тільки з праць наших учених, але і принагідних статей у пресі. Здавалося б, що в обличчі зрозуміння тієї ситуації ми повинні зробити хоч би спробу критичного перегляду вартостей елементів нашої культури, зробити якусь селекцію тих вартостей та спробувати — хоч би загально — престижеві їх градації. Це помогло б нам зробити логічні заключення, в яких кожна вартість знайшла б своє місце і важливу суспільно-виховну функцію. Така перевірка вартостей української культури дозволила б нам зрозуміти, що саме з тієї культури найкраще надається для зовнішньої пропаганди про Україну і її народ, а що ми повинні залишити для власного внутрішнього вжитку. Для успішного переведення такої перевірки понять про українську культуру в нашій суспільності не вистачить навіть найкращих зусиль жертвених одиниць, чи навіть груп. Це справа того роду, що повинна б привернути пильнішу увагу наших центральних організацій та установ, у яких її серйозність і далекосяглість повинні б бути вичерпно обговорені.

Фольклор — цього хоче наш ворог

В такій дискусії було б легше зрозуміти культурні процеси у світі та дорогою порівнянь дійти до потрібних нам висновків. Тоді ми бачили б, що явища фольклору при всій його екзотиці класифікуються як елементарний (найнижчий, хоч і основний) ступень культурного розвитку спільноти і вони не можуть служити показником її вищих культурних досягнень. Фольклор завжди може бути знаменитим ґрунтом для розвитку різних галузей культури народу, але ніколи не зможе тієї вищої культури заступити.

Норвежці, наприклад, мають теж свій фольклор, але вони воліють ним не хвалитися, зате показують свого Едварда Ґріґа, який свою музичну творчість незвичайно вміло вивів з первнів рідного фольклору. Те саме можна сказати про музику Яна Сибеліуса, якого композицію п[ід] з[аголовком] «Фінляндія» знає кожний учень музичної школи у світі. Про ма-зурку чи польонеза поляків західний світ мабуть не знав би досі, якби не творчість Шопена, Падеревського й інших.

Таких прикладів можна б наводити без кінця. Поляки й москалі рідко коли показують свій фольклор на міжнародному ринку. Коли ж і показують, то лиш у формі високопрофесійної обрібки, в якій народній примітив перетворюється в рафіноване мистецтво.

Варте й уваги те, що всі наші покази нашого народного мистецтва, народної пісні і танку ніколи не стрічалися зі спротивом наших сусідів — тих же поляків і москалів, навіть у часі найбільшого переслідування свідомого українства на нашій землі. Окупанти ставилися толерантно до нашого фольклору. Це чи не єдина форма нашої культури, якої окупанти явно не поборюють. Справа в тому, що наше безкритичне надуживання елементів народного мистецького примітиву в усіх його формах для пропагування українського імени у світі знаменито покривається з їх пропагандою, яка голосить, що українці поза народним примітивом не спромоглися створити справжнього мистецтва.

Професійна єхидність

Хоч часи і обставини змінилися і українські народні маси серед найжорстокіших історичних лихоліть зуміли виплекати модерне покоління інтелігенції, у пропаганді ворогів і далі з чималим успіхом зберігається концепція «поп і хлоп». Правда, що пропаганда сьогодні набрала більш тонких форм, стала гнучка і змінлива, як хамелеон, зручно достосовуючись до обставин і температури міжнародних настроїв. Інша форма брехні потрібна в наукових колах, інша серед безкритичних мас, але всюди вона має риси професійної єхидності і доказової переконливості. Хочемо ми того, чи ні, але наші вороги зуміли переконати культурно-наукові центри західного світу в тому, що намагалися довести з допомогою т[ак] зв[аних] «джерел», які самі опрацювали та якими услужно вивінували важливіші наукові книгозбірні у світі. З по-

гляду наукових засад ці «джерела» були випрацьовані бездоганно. Нема в них нічого з дилетантства чи псевдонаукового аматорства. Політична тенденційність, чи то політичне загарбництво, було оправдане науковою майстерністю, з ніби залізною логікою і з рисами монолітної непорушності аргументів. Поза малими вийнятками, загал української інтелігенції не орієнтувався в розмірах тієї програмової пропагандивної роботи в некористь України. Всі насильства, народобивство і варварська безправність над українським народом були трактовані в західному світі як внутрішня справа російської держави, до якої ніхто не має права втручатися.

Що зустріла перша і що друга еміграція?

Коли найдавніша українська еміграція почала йти у світ, за океани, то ця пропаганда була в процесі завоювання світової опінії, і на ту ціль царські державні скарбниці не жалували субвенцій. Ця перша наша еміграція не мала найменшого знання, щоб зрозуміти сенс тих процесів, які відбувалися в наукових колах та за кулісами великої політики. Коли українці зробили спробу визволитися в часі Першої світової війни, опінія світу була в достаточній мірі насичена ворожою пропагандою. Українські політичні місії в західних державах зустрічалися з існуючим станом тієї опінії, яка загальмувала всі політичні зусилля українців до стану безпорадності й безнадійності.

Велика еміграція, після Другої світової війни, застала позиції тієї пропаганди добре закріплені і на ній вирросло кілька поколінь культурної й політичної еліти, яка згодом перейняла керму державними справами в західній півкулі.

Глянувши уважніше на університетські книгозбірні, на полиці публічних бібліотек і в каталоги мистецьких музеїв, побачимо, яку нищівну протиукраїнську роботу зробила ця пропаганда. Всюди там українці зустрічають людей, які на все українське дивляться з глумливим презирством, а часто і з явною ненавистю. В бібліотеках виразно дискримінується українське друковане слово і яка-будь книжка, друкована українською мовою, майже ніколи не попаде до каталогів. В музеях кращі зразки мистецтва, які від найдавніших часів поставали на українській землі (мистецтво і архітектура княжої Русі-України та пізніших періодів), каталогують з правилами як зразки мистецької культури Росії.

Злочин виявився

Щойно тоді, коли деяка частина українських учених увійшла у склад професорів університетів Америки, Канади й інших країн, і коли наші бібліотекари почали працювати в багатьох бібліотеках на Заході, повнота тієї злочинної для нас пропаганди стала видніша і зрозуміліша. Вона ширилася й тоді, коли ми були ще в таборах переселення і шириться й далі тепер майже без змін. І супроти неї наша наївна пропаганда української справи з допомогою вишивок, гопаків і вареників — є смішна і гротескова, за нею ховається глибокий трагізм українців не лиш на еміграції, але й там, на рідній землі.

В останніх десятиліттях нашого перебування на еміграції свідоміша частина української спільноти почала розуміти трагічний стан, про який ми писали, хоч ще не всі з нас спроможні огорнути думкою повноту шкідницької диверсії ворога в ділянці культури. Ще й досі багато з нас не вміє знайти прямого пов'язання між пропагандою національної культури і політичними можливостями на дальшу мету. Ще багато з нас і досі не можуть зрозуміти, що становить істоту тієї національної культури, яка могла б гідно репрезентувати ім'я України у світі.

В нашій спільноті є багато доброї волі робити якусь корисну роботу для України, прославляти її ім'я і здобувати пошану для неї і честь. Цим можна пояснити чималі досягнення української еміграції, як видання Енциклопедії Українознавства, збудування пам'ятників Т. Шевченкові у Вінніпегу й Вашингтоні, яких відкриття пройшло при небувалому здвизі народу, скликання Світового Конгресу Вільних Українців, створення української катедри при Гарвардському університеті, поживлення діяльності в ділянках культури наших чільних забезпечених союзів, зацікавлення справами культури в асоціаціях українських жінок, в молодечих організаціях тощо. А проте, при всій нашій жертвенності і найкращій волі ми, як спільнота, ще не спромоглися хочби на маленьку спробу серйозної протидії, яка могла поставити перед світом у сумнів усї фальшування ворогів нашої історії і тенденційне насвітлювання фактів про нашу культуру.

В тій нашій неспроможності ховається велике занедбання в ділянці виховання української інтелігенції в останніх десятках років теперішнього століття.

У висліді того пересічний наш інтелігент слабо орієнтується в ділянці української культури. Він часто

утожнює поняття українського мистецтва з народним примітивом (вишивка, народний килим, тканина, дерев'яні вироби, кераміка тощо). Воно стає зрозуміле, коли зважити, що наша сучасна інтелігенція в більшості вийшла з села і на її психіці з нечуваною силою тяжить народний мистецький примітив. Тому й не диво, що коли приходить нагода серйознішого контакту з чужими культурними осередками, які іноді виявляють зацікавлення нашою справою, зокрема нашою культурою, більшість з нас показує їм зразки нашого народного мистецтва, бо воно — в понятті пересічного українця, — є символом українства. Ми не знаємо, що народне мистецтво, яке викликає у нас сильні емоції, не викликає таких же емоцій в чужого глядача. Для нього явища нашого народного мистецтва є екзотикою тієї міри, що й африканський чи індіанський примітив. По цьому, крім хвилинного зацікавлення, нічого тривкого у відчуженнях не залишається. Добре зорієнтований у справах культури чужинець безпомилково пригадає собі десь читані «джерела» і відійде переконаний, що українці справді таки нічого не мають у своїй культурі, крім народного мистецтва.

Чи таке діється лише з чужинцями? Скільки поколінь молоді ми виховали на еміграції в такому ж переконанні? Брак власної культури лише прискішує її асиміляцію.

Час на основну переоцінку

Нам немає потреби, ані сенсу вирікатися нашого народного мистецтва і побуту. Раз тому, що в ньому є згромаджені великі запаси ярої духової енергії, які наслоювались традиціями довгих віків, а по друге ще й тому, що цей чудовий фольклор у сучасну пору є консеквентно і безпоціадно нищений окупантами на рідних землях. Тому похвально треба оцінити зусилля наших жіночих організацій, зокрема Союзу Українок, за зберігання і опіку над кращими зразками нашої ноші та народного мистецтва взагалі.

Однак народне мистецтво не повинно бути виключним репрезентантом нашої культури, як це переважно ще й тепер діється, бо тим ми самі — з надміру доброї волі, — робимо собі ведмежу прислугу. Видається, що давно вже назрів час для поважної оцінки вартостей та старанної селекції засобів і матеріалів з нашої культури, з якими ми могли б успішно поборювати чужу шкідливу пропаганду та спростовувати неправду про Україну і її духову суверенність. Пропаган-

да наших ворогів не була ділом аматорів, тому й проти-українська пропаганда пішла в різні сектори, які тісно зі собою пов'язані. В головному є три ділянки, які були влучно заатаковані, а це наука, політика і мистецтво.

Ми чимало скерували наших зусиль на політичну боротьбу, залишаючи ділянку культури відкритим, небороненим фронтом. Саме на тому фронті ми маємо найдошкульніші втрати, які великою мірою підірвали фундаменти наших політичних змагань.

Зусилля українців на створення української катедри в Гарвардському університеті є правильним по-тягненням, яке заслуговує на серйозну піддержку всієї нашої громади.

Пригожі обставини та поважний науковий осередок може згодом улекшити українським ученим солідну працю, яка з ходом часу принесе великі користі. В їх наукових досліджах може звершитися чимало спростувань того, що викривила ворожа рука, і тоді наша духовість знайде належну і правильну оцінку.

Вершини нашої культури

Справа української мистецької культури є не менш важливою ділянкою, яка вимагає поважного обміркування та певного унапрявлення й систематизації, щоб це мистецтво могло почати функціонувати і приносити внутрішній та зовнішній користь. І саме ці два напрямки лежать перед нами, досі дуже занедбані, в яких мистецька культура в нас не сповняла своєї природної ролі. Це внутрішньо виховний сектор та зовнішньо пропагандивний. Ту прогалину ми досі заповняли народнім мистецтвом без якогось унапрявлення і системи, от так, як виїде.

Хоч наші мистецтвознавці та мистці не раз звертали увагу на справжні вершини нашої мистецької культури, яка сягає в глибину історії України та в глибину її духовості, що й досі імponує світові, та, все ж, ми важливості тих вказувань і досі не доцінюємо.

Глибоко розумів ці справи світлої пам'яті Слуга Божий Кир Андрей, створивши Національний Музей у Львові і тим стараючись вказати нам на ті вершини української мистецької культури і на їх важливість у духовому будівництві нації.

Нерушима Стіна Софійського Собору в Києві своєю красою і монументальністю наче коронує ці вершини мистецької культури. Від неї пішла могутня хвиля шедеврів українського мистецтва у виді багатих мозаїк, фресків, повних гармонії і кольористичної рит-

міки ікон, які покрили всю українську землю нечуваною красою й одухотворенням. Животворна енергія того мистецтва магнетизувала й захоплювала Східню Європу та наснажувала її своїм змістом упродовж кількох століть. Та культура пронизала нашу батьківщину і стала напрямком духового життя українського народу від верхів до низів, від пишних храмів Києва і Галича аж до дерев'яних церков Наддніпрянщини, Лемківщини, Підляшшя й Холмщини та Гуцульщини. Подібно, як культура старинної Греції, елементи української культури того часу пронизали були всі галузі життя України та її промислу. Це не тільки ікони та церковне обладнання, але й портрети світських вельмож, золотарство, емалірство, взористі тканини, коштовні гапти, рукописи дорогоцінних книг з багатою орнаментикою та кольоритною ілюстрацією, інкрустовані метали зброї, упряжі, устаткування княжих і боярських теремів, архітектура, оборонна інженерія.

Друга течія культури

Дорогою дипломатичних зв'язків та торговельних вимін прибували до нас дива культури Візантії, які знаходили високу оцінку і часто ставали предметом молитовного культу. Так у Вишгороді, під Києвом, славилася чудотворна ікона Богоматері, а інша перебувала в молитовній пошані в монастирі в місті Белзі Галицького князівства.

Першу підступно викрав Андрій Боголюбський і повіз у північну Суздаль у XII столітті, а другу, — два століття пізніше, — вивезли в Польщу польські наїзники. Сьогодні Вишгородську Богородицю світ знає як «Владімирську Богомать», а другу поляки величають як свою національну святість, у костелі монастиря Отців-Павлинів у місті Ченстохові.

Пізніша барокова доба принесла іншого мистецького характеру культуру, яка була своєрідним ренесансом на наших землях. Вона в особливий спосіб позначила гетьмансько-козацьку добу, витискаючи помітне тавро на архітектурі України та на побуті нашої державної верхівки. В тому часі постає багато наукових установ (між ними — Києво-Могилянська Академія), міцніє і збагачується церковне життя та пожвалюється політичний рух. Постає багато зразків нової архітектури, переводяться основні реставрації храмів, сницарство, золотарство, емалірство, рукописання дорогоцінних книг, оправи Євангелій, — все те набирає великого розмаху і форм. Теж перші друковані книж-

ки ілюструють мистці-графіки, серед яких подибуємо славетні імена з закордонною освітою (Мигура, брати Зубрицькі, Тарасевич та інші). Виростають славні ткацькі варстати дорожочинних тканин, килимів, багатих поясів, вирібні порцеляни, скла, меблів тощо.

Подібно, як це трапилося з двома згаданими вже іконами, багато з тих скарбів української культури в різні часи вивезли з нашої землі окупанти. До Москви і Петербурга вивезено не лиш кращі зразки з іконографічного мистецтва, але все, що могло мати якусь вартість. В музеях Москви зберігається чимало козацьких клейнодів, як булава, делія і шапка Богдана Хмельницького, його шабля і бунчуки. Чимало з тих скарбів продано за кордон і сьогодні читаємо в каталогах про «рашійян айконс».

Грабіж на заході

Катаклізми останньої війни принесли великі пересунення національних масивів, які, зокрема, на наших землях позначилися трагічною руйною. Великим насиллям і глумом над т[ак] зв[аними] засадами демократії є виселення мешканців майже всієї Лемківщини. Опустіли села й містечка, а численні старовинні церкви з великими скарбами іконографії та церковного устаткування стали жертвою руйни, звичайного бандитизму і предметом дикої контрабанди. Руйнування і «перевозження» в Польщу церков та інших скарбів української культури з теренів Лемківщини, впарі з виселенням жителів, де вони віками зростали й маркували духову окремішність тієї землі, є найжорстокішою формою руйни і насилля. Без згаданих скарбів української культури та земля втратила душу і своє вікове національне тавро. В майбутньому готов ніхто не знати, що це була колись українська земля, а є можливість, що поляки за якийсь час почнуть говорити і про «польські ікони».

В трохи іншій формі забирають українську ікону словаки на Пряшівщині. Братиславський музей зробив недавно виставку «ікон зі Словаччини», так були позначені каталоги виставки, і з того, що у Словаччині говорять у промовах та пишуть у пресових звітах, виразно видно, що словаки мають охоту представити світові українську пряшівську ікону як словацьку. Для зорієнтованого це звучить гротесково, це так, якби говорити про жидівський Коран або арабський Талмуд. Словаки, як поляки-римокатолики, ніколи у своїй історії не творили ікон.

Наступ на українську культуру триває. Але поодинокі атаки в цьому наступі і втрати від нього не викликали чомусь у нас якогось помітного відгомону. Заїняті своїми внутрішніми спорами, ми їх збули кількома статтями у пресі та й знову вернулися до своїх «важливих» буднів. Уважний погляд на безпосереднє довкілля та на існуючу ситуацію нашої суспільно-організаційної структури може нас дуже маркантно переконати в тому, що до безнадійности немає причини. Зате є можливості, і то великі, як на внутрішньовиховному фронті, так і в діянні зовнішньої пропаганди. Для цього знайдено багато корисного матеріалу з української культури взагалі і з мистецтва зокрема. Це матеріали з різних періодів нашої історії, від княжих почавши і на сьогоднішніх зразках скінчивши. Лежать вони в рідних видах у нашому безпосередньому оточенні, як то кажуть — тільки рукою сягнути. Його чимало є в музеях Стенфорду, Бавнд Бруку та інших, а приватні любителі також зберігають значну кількість дуже вартісних матеріалів з різних ділянок української культури. Поза тим, американські музеї мистецтва, архіви й публічні бібліотеки (особливо Конгресова Бібліотека у Вашингтоні) також мають чималий запас зразків нашої культури, які є закаталоговані як зразки культури поляків чи москалів. Подібні матеріали знаходяться в головніших європейських музеях і бібліотеках — в Німеччині, Франції, Бельгії, Швейцарії, Швеції і т. д.

У тих збірках знайдемо обильний матеріал чи то в виді фотографічних копій, чи в дорожочинних матеріалах. Збірки мають гарні іконографії, рідкісні тканини, багаті гапти, окуття до Євангелій, добре збережені золотарські вироби, кераміку, старинні антимінси, багато ілюміновані орнаментикою і мініатюрами рукописи, стародруки, що їх оформили визначні графіки 18-го століття, та багато інших цінностей, які тут просто неможливо згадати.

Згромадження тих скарбів є ділом жертвенних, висококультурних і свідомих одиниць, так само, як було справою великих умом і серцем українців творення багатих книгозбірень та безцінних архитворів з української історії в містах України, що їх підступно і по-злодійськи підпалами нищить ворожа рука.

Кожний засіб добрий

Тут, до речі, буде згадати і про те, що переповідають українські діячі культури з різних закутин сві-

ту. Ворог не сидить з заложеними руками. Час до часу, — повідомляють ці діячі, — в таємничий спосіб зникають з бібліотек рідкісні книжки, яких зміст відноситься до української культури, пропадають з архівів українські документи старшої і новішої доби; якась таємнича рука викупує в антикварів усе, що має будь-яку вартість для дослідження історії України, або коли книжка чи документ викликає зацікавлення в культурних колах чужинців справами України та її культури.

Недавно один з діячів нашої культури випадково натрапив на рідкісну публікацію з фотографіями рукописних документів з 15-го століття, яка переходила в Конгресовій Бібліотеці у Вашингтоні. Це були добрі копії писем з підписами та ляковими печатками, які були виготовлені в королівських та у княжих канцеляріях тодішньої Польщі. Для нас вони цікаві тим, що в них згадуються імена тогочасних українських вельмож, але особливо ще й тому, що всі ці документи написані українською мовою того часу, яка була тоді мовою державних канцелярій як у Литві, так і в Польщі. Згаданий діяч негайно замовив фотокопії з усіх тих документів. На щастя, він усі ті фотокопії одержав і, згідно з умовою, заплатив за них. Зате сама публікація в таємничий спосіб зникла з фотографічної лабораторії. Справа стала предметом слідства, яке почала вести влада. Чи згуба знайшлася — не знаємо, мабуть, що ні.

Наведені випадки говорять самі за себе і дають причину до застанови над їх важливістю та над konieczністю якоїсь протидії. Матеріяли ті поки-що пасивно зберігаються в різних місцях світу, але без якоїсь особливої користі для нас, і на них зосереджується злодійська акція наших ворогів.

Але і в нас є рецепта

Що можна зробити з тими матеріялами, щоб вони виконували свою животворну функцію, для якої й були створені? Зрозуміло, що готової рецепти на розв'язку тієї проблеми ніхто не може дати. Але дослід того, що з подібними своїми матеріялами робили й роблять інші народи, та роздумування над особливостями наших обставин і спроможностей зможе підсунути нам зовсім реальні висновки. Пригляньмося до деяких можливостей.

Ці матеріяли, в першу чергу, можуть стати знаменитим засобом виховання нашої молоді та й старшо-

го громадянства. Більш маркантні та рідкісні оригінали треба б дбайливо та професійно сфотографувати, і то в повних кольорах. З тих фотографій треба б частину копій зложити у спеціальний архів, і, може, передати котрійсь з чільних українських наукових установ, а інші з допомогою різних технічних засобів (кольорові репродукції, діапозитиви тощо) передати для виховних цілей школам українознавства, молодіжним організаціям, а теж відчитами й публікаціями поширити серед громадянства. Для цього можна б зорганізувати акцію здобування добрих копій з тих матеріялів, які знаходяться в чужих музеях, бібліотеках та архівах у світі.

Треба б з черги, заохотити всі українські видавництва у світі, щоб вони часто репродукували ці матеріяли у своїх органах, і таким чином популяризували важливі зразки української культури серед своїх читачів. Це може дати всебічну користь, бо:

1. В цей спосіб закріпимо друком важливіші пам'ятки нашої культури й захоронимо їх від безслідної втрати,

2. Послідовно зміцнимо духовість української людини у спільноті, даючи їй поглиблене відчуття своєї культури і велику можливість позбутися почуття меншевартості супроти інших націй.

Починаймо з малого!

На зовнішньому відтинку треба зробити, мабуть, ще більше. Ми напевно будемо й далі ще якийсь час показувати чужинцям наше народне мистецтво, як зразок нашої національної культури, з тієї простої причини, що саме того матеріялу назбиралося в нас найбільше, та ще й тому, що до таких показів звикли ми від десятиліть. Однак було б добре, якби т[ак] зв[ані] виставові комітети передбачали в таких показах якийсь стіл чи куток, де були б показані також добрі репродукції української ікони, де знайшлися б книжки з обсягу української іконографії й архітектури (напр[иклад] «Катедра св. Софії» — Олекси Повстенка) та дещо з літератури про сучасне українське мистецтво. При добрій волі можна здобути зовсім солідну збірку таких книжок: «Українська архітектура» В. Січинського, журнал «Нотатки з мистецтва», «Альбом рисунків» Петра Мегика, «Шевченко маляр» Івана Кейвана, монографії таких українських мистців, як Ол. Архипенко, О. Грищенко, С. Литвиненко, М. Радиш, М. Буто-

вич, М. Осінчук, М. Андрієнко-Нечитайло, Г. Крук та інші матеріали. Всі ті книжки здебільше добре ілюстровані, і коли чужинець побачить їх, напевно зрозуміє, що українці, крім фольклору, мають і мистецьку культуру, не гіршу від інших народів. Те, що сказано досі, відноситься лиш до справи тих показів, до яких ми вже звикли та які можна б з користю поширити в якості.

Однак справа ширшої роботи в користь нашої батьківщини та її культури вимагає також серйозної застанови і дбайливої та послідовної організації як самих дослідів, так і засобів для їх проведення. Чейже не йдеться нам про те, щоб притягнути увагу пересічного чужинця, про «вскочення» на якийсь міжнародний фестиваль. Таке притягання уваги чужинців може мати тільки місцевий і короткотривалий ефект.

Насамперед: правда і якість

Щоб здобути серйозну увагу впливових чужих культурних центрів та людей, які мають значення і впливи в мистецьких, наукових та політичних колах передових держав у світі, — для цього потрібні нам зовсім інші і складніші засоби. У згаданих колах голословне заперечення чужих тверджень не має значення, бо в них шанують мову наукових аргументів та доказового матеріалу, значення в цих колах має не тільки зміст, але й форма, якою цей зміст висловлюють та хто тією мовою послуговується. Для цього варт нав'язувати контакти з українськими діячами культури в різних містах країн у світі і з їх допомогою проводити акцію здобування добрих копій зразків нашої культури, що переходять по різних установах, або хоч достовірні інформації про них, і почати з того творити архіви — мистецькі і наукові. Далі — з доступних матеріалів, які вже є в нашому засягу, слід виготовляти дуже дбайливо оформлені публікації з професійно виконаними репродукціями (чорні й кольорові) та з бездоганним інформаційним текстом щонайменш у двох світових мовах, напр[иклад] англійській і французькій.

Таких люксових альбомів можна б видати декілька з різних матеріалів, напр[иклад] українська ікона княжої доби чи лемківська ікона, окреме видання можна б присвятити українським мозаїкам і фрескам, золотарству, гаптам і дорогим тканинам тощо.

Такі публікації повинні бути розіслані до головніших культурно-наукових установ у світі та до чільних церковних діячів, а при особливих нагодах краще дарувати такий альбом чужим діячам культури чи державним мужам, як інкрустовану касетку чи вишиваний рушник.

Може цим не здобудемо з місця opinіo світу, але майже певно зможемо її до якоїсь міри зацікавити, а якщо викличемо хоч частину сумнівів у твердженнях наших ворогів і дамо почин до полеміки на ту тему, — це буде, можна назвати, успіхом. Чи праця для добра нашої культури мала б мати такі форми, як пишемо, чи може інші, які подиктує саме життя, — це окрема справа. Але головне, щоб ми, як спільнота, почали, врешті, в тому напрямі діяти. Організація такої акції має для нас життєво основне значення і злегковаження її може трагічно та непросто відбитися на дальшій нашій історії.

Завдання для всіх

Як ми уже згадували, це справа, що переростає спроможності одиниць чи організованих груп. Нею повинні зацікавитись наші провідні організації, як СФУЖО, УККА, КУК, ПАУК, СКВУ, СУМ, Пласт, — словом, вся українська спільнота. Ці організації повинні створити генеральне представництво української культури з секторами — науковомистецьким, освітньо-виховним, пропагандивним тощо. Проводи тих організацій обов'язково повинні більш цікавитися справами української культури і включати в наради своїх конвенцій питання охорони української духової культури, бо без неї і наша політика не може мати світлих виглядів на майбутнє.

Питання збереження української культури все більше і невідклично стає найсуттєвішим для української спільноти у світі. Це відчувають діячі культури там, на рідних українських землях, і до таких заключень доходять свідоміші з нас тут, у діаспорі. Від нас самих залежить, чи зможемо ми використати матеріали української мистецької культури для власного духового збагачення і для створення нових, животворних сил у нашому народі, чи залишимо їх бездільно лежати, аж їх знищить час, дикунство ворожої ненависти або чужа байдужість.

Опубл.: Андрусів П. Мистецтво — найміцніша зброя. *Статті, промови й огляди.* Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1987. С. 84—97.